

DR. BÁRD KÁROLY*

**DEMOKRÁCIA – TISZTESSÉGES ELJÁRÁS –
MEGISMÉRÉS A BÜNTETŐ PERBEN**

**I. A tisztességes eljárás helye az Európai Emberi Jogi
Egyezményben**

1. Demokrácia és emberi jogok

Az Európai Emberi Jogi Bíróság ítéleteiben rendre visszatér a tétel, hogy a tisztességes igazságszolgáltatáshoz való jog kiemelkedő jelentőségű a demokratikus társadalomban.¹ De vajon tényleg csak az olyan társadalom demokratikus, amelyben a „fair” eljárás követelményei teljesülnek és vajon kitüntetett szerepe van a tisztességes igazságszolgáltatáshoz való jognak az Emberi jogokról és alapvető szabadságokról szóló európai Egyezményben (Egyezmény) és más emberi jogi dokumentumokban biztosított jogok körében? Ez utóbbi kérdés megválaszolásához persze előbb tisztázni kell, hogy az emberi jogi dokumentumokban rögzített jogok rangsorolhatók-e egyáltalán. Ezzel a későbbiekben foglalkozom, egyelőre az egyes emberi jogok és a demokrácia közötti viszonyt veszem szemügyre.

Demokrácia alatt általában olyan államberendezkedést értenek, amely biztosítja a közösségi önkormányzatot és a politikai részvételt polgárai számára. Ezt a definíciót elfogadva aligha állíthatjuk, hogy az Egyezményben biztosított jogok közül éppen a tisztességes eljáráshoz való jog képezné a demokratikus társadalom alappilléret. Ezzel szemben magától értetődő és további magyarázatot nem igényel például, hogy a demokrácia elengedhetetlen feltétele az Egyezmény 1. számú jegyzőkönyvében biztosított jog a törvényhozás tagjainak szabad megválasztására.

* egyetemi docens, ELTE ÁJK, egyetemi tanár, Közép-Európai Egyetem (CEU)

¹ A Bíróság ebből a tételből a Delcourt v. Belgium ügyben (2689/65, az 1970. január 17-én kelt ítélet A-11. 25. bek.) azt a következtetést vonta le, hogy a 6. cikk megszorító értelmezése elfogadhatatlan.

Nem igényel részletes fejtegetést az egyesülési jog és a demokratikus berendezkedés közötti szoros kapcsolat sem. Az egyesülés joga biztosítja, hogy az emberek közös érdekeik kifejezésére és védelmére összejöjjenek, jogi entitásokat hozzanak létre, azért, hogy kölcsönös érdekeik terén együttesen cselekedhessenek. „A demokrácia állapotát tükrözi ezért az a mód, ahogy a nemzeti törvényhozás e jogot garantálja és ahogy a hatóságok a jogot a gyakorlatban alkalmazzák.”²

Meggyőző az Emberi Jogi Bíróság érvelése, amikor a véleménynyilvánítás szabadságának a demokratikus társadalomban játszott kiemelkedő jelentőségét hangsúlyozza: „A véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom lényegét képezi, egyik alapvető feltétele a társadalom és minden ember fejlődésének”.³ A beszéd az emberi önkitaljesedés eszköze, a vélemények közlése, ütköztetése vezet az igazság megismeréséhez. A véleménynyilvánítás szabadsága olyan jog, amely forrása több más alapjognak. A véleménynyilvánítás szabadságán belül kiemelkedő szerep jut a politikai beszédnek. Vitan felül áll, hogy a demokrácia, mint az Európa Tanács alapokmánya szerint kívánatos politikai-társadalmi rendszer, nem képzelhető el a közt érintő ügyek szabad vitatása nélkül.

A tisztességes eljárás és demokratikus berendezkedés között – leszámítva talán a tárgyalások nyilvánosságát, amely a hatalomgyakorlás ellenőrzését is hivatott szolgálni – első pillantásra ilyen szoros összefüggést nem állapíthatunk meg. A demokrácia szabályai a politikai hatalom kialakulásának és gyakorlásának módját rögzítik (ezen belül a törvényhozás folyamatát is) és ezt alapvetően meghatározza, hogy biztosított-e a választójog, az egyesülési jog vagy a véleménynyilvánítás szabadsága. Az igazságszolgáltatás szereplőinek ezzel szemben az a dolguk, hogy a már megalkotott jogszabályokat alkalmazzák.⁴

² Sidiropoulos v. Greece, Judgment of 10 July, 1998

³ „Freedom of expression constitutes one of the essential foundations of such a society, one of the basic conditions for its progress and for the development of every man.” Handyside v. United Kingdom, Application number 00005493/72, az 1976. december 7-én kelt ítélet, A-24. 49. par.

⁴ Gérard Soulier, L'égalité de parole, principe de la démocratie et du procès pénal. In: Mireille Delmas-Marty, Procès pénal et droits de l'homme. Presses Universitaires de France 1992. 243. p.

2. A jogok rangsora?

Rövidesen visszatérek a tisztességes eljárás és a demokrácia viszonyára, de előbb azt vizsgálom, hogy felállítható-e valamiféle hierarchia az egyes emberi jogokon belül. Egyes jogok kiemelt jelentőségének igazolásához elégséges, ha felhívjuk a nemzetközi emberi jogi egyezményeknek a derogációról szóló cikkelyeit. Az egyik szempont ugyanis, amelynek alapján az egyes jogok jelentőségét mérni szokták, az, hogy esetükben megengedett-e a derogáció vagy sem. Azok a jogok – írja Shaw – „amelyektől nem lehetséges eltérés, különleges helyzet foglalnak el a jogok hierarchiájában.”⁵ A Politikai és Polgári Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (Egyezségokmány) és az európai Egyezmény nem engedi meg például, hogy a részes államok a nemzet létét fenyegető veszélyhelyzetben korlátozzák az élethez való jogot, a rabszolgaság, a kínzás, az embertelen és megalázó bánásmód vagy a visszaható hatályú büntető jogalkotás és ítélezés tilalmát és más jogokat.

A tisztességes eljáráshoz való jog egyik szerződésben sem szerepel azon jogok között, amelyre a derogáció tilalma kiterjedne.⁶ A magyar Alkotmány ugyanakkor nem csak a nullum crimen elvének felfüggesztését tiltja (amint azt az Európai Egyezmény és az Egyezségokmány teszi) rendkívüli állapot, szükségállapot vagy veszélyhelyzet idején, de nem engedélyezi egyes – a személyes szabadságot és az eljárás tisztességes voltát garantáló – biztosítékok korlátozását sem (az őrizetbe vett személy bíró elé álltása, a törvénytelenül letartóztatott vagy fogvatartott kártérítési jogosultsága, az ártatlanság vétele, a védelemhez való jog).⁷

⁵ Malcolm Shaw: Nemzetközi Jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 188. p.

⁶ A büntető igazságszolgáltatást érintő garanciákat illetően az Európai Konvenció a nullum crimen elve mellett a 7. jegyzőkönyvben biztosított kétszeri eljárás tilalmát veszi ki azon jogok köréből, amelyek szükséghelyzetben korlátozhatók.

⁷ Általában jellemző az újabban született alaptörvényekre, hogy a tisztességes eljárás egyes elemeitől való eltérést szükséghelyzetben sem engedélyezik. Részletesen ld. Andreas Zimmermann, The Right to a Fair Trial in Situations of Emergency and the Question of Emergency Courts. In: David Weissbrodt-Rüdiger Wolfrum (Eds.), The Right to a Fair Trial. Springer Verlag, Berlin-Heidelberg-New York, 1997. 748-750. p. A magyar Alkotmány rendkívüli állapot, szükségállapot vagy veszélyhelyzet idején engedélyezi az 57. § (1) bekezdésében írt – a független és pártatlan bíróság általi igazságos és nyilvános tárgyaláshoz való – jog felfüggesztését, illetve korlátozását. Kérdés, hogy ez a rendelkezés nem ad-e felhatalmazást arra, hogy pl. a tisztességes

Az Egyezségokmány előkészítése során Franciaország és az Egyesült Államok olyan javaslatot terjesztett elő, amely nem engedte volna, hogy az államok akár a nemzet létét fenyegető veszélyhelyzetben félretegyék a tisztességes igazságszolgáltatás alapvető elemeit.⁸ A végül is elvetett javaslat indokaként egyebek között arra hivatkoztak, hogy a nemzetközi jog a tisztességes eljárás szabályainak megtartását még fegyveres konfliktusok esetében is – amikor pedig egyébként az emberi jogok jogszerűen felfüggeszthetők – kötelezőnek tartja. Ezt írja elő az 1949. évi Genfi Konvenciók közös 3. cikke nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktus esetén. A 3. cikk 1.d. pontja szerint tilos „a szabályszerűen megalakított és a művelt népek részéről elengedhetetlennek elismert igazságszolgáltatási biztosítékok alapján működő bíróság által megelőzően hozott ítélet nélkül kiszabott büntetés és annak végrehajtása”. Az 1977. évi II. kiegészítő jegyzőkönyv aztán rögzítette a tisztességes büntetőeljárás feltétlenül biztosítandó garanciáit, köztük a független és pártatlan bírósághoz, a védelemhez, a tájékoztatáshoz való jogot, a tárgyaláson való személyes részvétel jogát, az ártatlanság védelmét vagy az önvádra kényszerítés tilalmát.⁹ A tisztességes eljárás alapvető garanciái háború esetében is biztosítandók. A harmadik Genfi Konvenció rögzíti a nullum crimen elvét, tilalmazza a beismerés céljából alkalmazott kényszerítést és előírja azt is, hogy a hadifoglyok számára a védekezéshez való jogot, beleértve a szakképzett védő közreműködését, biztosítani kell.¹⁰ A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozó negyedik egyezmény ugyancsak tartalmaz szabályokat, amelyek a tisztességes eljárás egyes elemeinek biztosítását írják elő.¹¹

A Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) 1998-ban, Rómában elfogadott Statútuma a háborús büntettek közé sorolja a hadifoglyok és más védett személyek megfosztását a tisztességes és szabályos eljáráshoz való jogtól.¹² Ugyancsak háborús büntettet követ el az, aki közreműködik abban, hogy „az ellenségeskedésben részt nem vevő személlyel

eljárás rész-garanciájaként megfogalmazott védelemhez való jogot is korlátozzák, noha az Alkotmány ezt a jogot kiveszi a felfüggeszthető és korlátozható jogok köréből.

⁸ Ld. Manfred Nowak, UNO Pakt über bürgerliche und politische Rechte und Fakultativprotokoll. CCPR-Kommentar, Engel Verlag, Kehl am Rhein-Straßburg-Arlington, 1989. 88. és 89. p.

⁹ Ld. a II. kiegészítő jegyzőkönyv 6. cikkét.

¹⁰ Ld. a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozó harmadik egyezmény 99. cikkét.

¹¹ Ld. a 71. és 72. cikkeket.

¹² 8. cikk 2. (a) (vi)

szemben olyan büntetést szabjanak ki vagy hajtsanak végre, amelyet nem szabályosan megalakított bíróság állapított meg olyan eljárást követően, amelyben az elengedhetetlen igazságszolgáltatási garanciákat biztosították.”¹³

E rendelkezésekből szoktak arra következtetni, hogy a tisztességes eljárás körébe tartoznak olyan jogok, amelyekből valójában nem lehet eltérni semmilyen körülmények között, még akkor sem, ha a nemzetközi emberi jogi egyezmények egy része nem is sorolja a tisztességes eljáráshoz való jogot azok közé, amelyekre a derogáció nem terjedhet ki.¹⁴ Amennyiben a tisztességes eljárás elemei – szól az érvelés – még a legsúlyosabb szituáció, azaz háború idején is érvényesek, megsértésük pedig háborús büntettnek minősül, úgy valójában eltérést nem tűrő jogokról van szó.

Ugyanakkor a „genfi jog” *lex specialis*, amennyiben szabályainak egy része csak meghatározott személyi kört részesít védelemben. Igaz ugyan, hogy a közös 3. cikk minden „az ellenségeskedésben részt nem vevő” személynek védelmet ígér, így garantálja a legalapvetőbb eljárási biztosítékokat is, de nem minden olyan helyzetben, amely egyébként a „rendkívüli állapot” vagy a „szükséghelyzet” fogalma alá vonható.¹⁵ A Genfi Konvenciók közös 3. cikke, amely a nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközések esetén megtartandó szabályokat sorolja fel, az általánosan elfogadott értelmezés szerint, nem vonatkozik a zavargásokra, zendülésekre, az elszórt vagy szórványos erőszakos cselekedetekre és ezt a Római Statútum kifejezetten rögzíti is.¹⁶

A tisztességes eljárás kiemelt helyének igazolására fel szokták hívni, hogy míg az emberi jogok többsége valamilyen más alapjog vagy valamilyen érdek nevében korlátozható, addig erre a büntetőjogi – köztük az eljárási – garanciák esetében nincs mód. E biztosítékok tehát nem abszolút jogok annyiban, amennyiben bizonyos helyzetekben (például háború vagy szükségállapot idején) korlátozhatók, de – ahogy azt Sólyom írja – abszolút érvényűek annyiban, hogy velük szemben

¹³ 8. cikk 2. (c) (iv)

¹⁴ Az Egyezségokmányról és az Európai Egyezményről már tettem említést. Sajátos az Emberi Jogok Amerikai Egyezményének megoldása: a 27. cikke felsorolja azokat a jogokat, amelyek háború, közveszély és egyéb szükségállapot idején sem függeszthetők fel és hozzáteszi, hogy nem engedélyezett az eltérés azoktól „az igazságszolgáltatási garanciáktól (judicial guarantees) sem, amelyek elengedhetetlenek (essential) az említett jogok védelme érdekében”.

¹⁵ Ld. Zimmermann, i.m. 752-753. p.

¹⁶ Ld. 8. cikk 2. (d).

Az Egyezségokmány előkészítése során Franciaország és az Egyesült Államok olyan javaslatot terjesztett elő, amely nem engedte volna, hogy az államok akár a nemzet létét fenyegető veszélyhelyzetben félretegyék a tisztességes igazságszolgáltatás alapvető elemeit.⁸ A végül is elvetett javaslat indokaként egyebek között arra hivatkoztak, hogy a nemzetközi jog a tisztességes eljárás szabályainak megtartását még fegyveres konfliktusok esetében is – amikor pedig egyébként az emberi jogok jogszerűen felfüggeszthetők – kötelezőnek tartja. Ezt írja elő az 1949. évi Genfi Konvenciók közös 3. cikke nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktus esetén. A 3. cikk 1.d. pontja szerint tilos „a szabályszerűen megalakított és a művelt népek részéről elengedhetetlennek elismert igazságszolgáltatási biztosítékok alapján működő bíróság által megelőzően hozott ítélet nélkül kiszabott büntetés és annak végrehajtása”. Az 1977. évi II. kiegészítő jegyzőkönyv aztán rögzítette a tisztességes büntetőeljárás feltétlenül biztosítandó garanciáit, köztük a független és pártatlan bírósághoz, a védelemhez, a tájékoztatáshoz való jogot, a tárgyaláson való személyes részvétel jogát, az ártatlanság vélelmét vagy az önvádra kényszerítés tilalmát.⁹ A tisztességes eljárás alapvető garanciái háború esetében is biztosítandók. A harmadik Genfi Konvenció rögzíti a nullum crimen elvét, tilalmazza a beismerés céljából alkalmazott kényszert és előírja azt is, hogy a hadifoglyok számára a védekezéshez való jogot, beleértve a szakképzett védő közreműködését, biztosítani kell.¹⁰ A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozó negyedik egyezmény ugyancsak tartalmaz szabályokat, amelyek a tisztességes eljárás egyes elemeinek biztosítását írják elő.¹¹

A Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) 1998-ban, Rómában elfogadott Statútuma a háborús bűntettek közé sorolja a hadifoglyok és más védett személyek megfosztását a tisztességes és szabályos eljáráshoz való jogtól.¹² Ugyancsak háborús bűntettet követ el az, aki közreműködik abban, hogy „az ellenségeskedésben részt nem vevő személlyel

eljárási rész-garanciájaként megfogalmazott védelemhez való jogot is korlátozzák, noha az Alkotmány ezt a jogot kiveszi a felfüggeszthető és korlátozható jogok köréből.

⁸ Ld. Manfred Nowak, UNO Pakt über bürgerliche und politische Rechte und Fakultativprotokoll. CCPR-Kommentar, Engel Verlag, Kehl am Rhein-Straßburg-Arlington, 1989. 88. és 89. p.

⁹ Ld. a II. kiegészítő jegyzőkönyv 6. cikkét.

¹⁰ Ld. a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló harmadik egyezmény 99. cikkét.

¹¹ Ld. a 71. és 72. cikkeket.

¹² 8. cikk 2. (a) (vi)

szemben olyan büntetést szabjanak ki vagy hajtsanak végre, amelyet nem szabályosan megalakított bíróság állapított meg olyan eljárást követően, amelyben az elengedhetetlen igazságszolgáltatási garanciákat biztosították.”¹³

E rendelkezésekből szoktak arra következtetni, hogy a tisztességes eljárás körébe tartoznak olyan jogok, amelyekről valójában nem lehet eltérni semmilyen körülmények között, még akkor sem, ha a nemzetközi emberi jogi egyezmények egy része nem is sorolja a tisztességes eljáráshoz való jogot azok közé, amelyekre a derogáció nem terjedhet ki.¹⁴ Amennyiben a tisztességes eljárás elemei – szól az érvelés – még a legsúlyosabb szituáció, azaz háború idején is érvényesek, megsértésük pedig háborús bűntettnek minősül, úgy valójában eltérést nem tűrő jogokról van szó.

Ugyanakkor a „genfi jog” *lex specialis*, amennyiben szabályainak egy része csak meghatározott személyi kört részesít védelemben. Igaz ugyan, hogy a közös 3. cikk minden „az ellenségeskedésben részt nem vevő” személynek védelmet ígér, így garantálja a legalapvetőbb eljárási biztosítékokat is, de nem minden olyan helyzetben, amely egyébként a „rendkívüli állapot” vagy a „szükséghelyzet” fogalma alá vonható.¹⁵ A Genfi Konvenciók közös 3. cikke, amely a nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközések esetén megtartandó szabályokat sorolja fel, az általánosan elfogadott értelmezés szerint, nem vonatkozik a zavargásokra, zendülésekre, az elszórt vagy szórványos erőszakos cselekedetekre és ezt a Római Statútum kifejezetten rögzíti is.¹⁶

A tisztességes eljárás kiemelt helyének igazolására fel szokták hívni, hogy míg az emberi jogok többsége valamilyen más alapjog vagy valamilyen érdek nevében korlátozható, addig erre a büntetőjogi – köztük az eljárási – garanciák esetében nincs mód. E biztosítékok tehát nem abszolút jogok annyiban, amennyiben bizonyos helyzetekben (például háború vagy szükségállapot idején) korlátozhatók, de – ahogy azt Sóllyom írja – abszolút érvényűek annyiban, hogy velük szemben

¹³ 8. cikk 2. (c) (iv)

¹⁴ Az Egyezségokmányról és az Európai Egyezményről már tettem említést. Sajátos az Emberi Jogok Amerikai Egyezményének megoldása: a 27. cikke felsorolja azokat a jogokat, amelyek háború, közveszély és egyéb szükségállapot idején sem függeszthetők fel és hozzáteszi, hogy nem engedélyezett az eltérés azoktól „az igazságszolgáltatási garanciáktól (judicial guarantees) sem, amelyek elengedhetetlenek (essential) az említett jogok védelme érdekében”.

¹⁵ Ld. Zimmermann, i.m. 752-753. p.

¹⁶ Ld. 8. cikk 2. (d).

„más alapjog vagy alkotmányos cél nem mérlegelhető”.¹⁷ Ennek persze az a magyarázata, hogy a büntetőjogi garanciák – amint azt az Alkotmánybíróság többször megfogalmazta¹⁸ – mérlegelés eredményét tartalmazzák, így további mérlegelésnek már nincs helye,¹⁹ illetve magán a tisztességes eljárás fogalmán belül kerül sor további mérlegelésre, hiszen az eljárásnak egészét tekintve kell a „fairness” fogalmának megfelelnie. Ennek megfelelően az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlata szerint az eljárás összességében még akkor is tisztességesnek tekinthető, ha valamely részgaranciát nem teljességgel biztosítottak és minden részletszabály megtartása mellett is minősülhet az eljárás – egészét tekintve – „tisztességtelennek”. Ugyanezt a „körülmények összessége” tesztet alkalmazza a magyar Alkotmánybíróság, még akkor is, ha nem konkrét ügyekről dönt, hanem absztrakt normakontrollt végez. A jogszabály alkotmányosságának megítélésekor azt vizsgálja, hogy az adott norma alkalmazása nem jár-e azzal, hogy az eljárás tisztességes volta veszélybe kerül.²⁰

¹⁷ Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest 2001. 544. o. Általában szokás megkülönböztetni azokat a jogokat, amelyek „normál” körülmények között is korlátozhatók és amelyeket nem. Ez utóbbi csoportba tartozó jogokat jelölik az „unqualified rights” terminussal. Az Európai Konvenció is ezek közé sorolja a tisztességes eljáráshoz való jogot. E csoporton belül helyezkednek el az abszolút jogok, amelyek nem tűnnek derogációt. Ld. Clare Ovey & Robin C. A. White, Jacobs & White, European Convention on Human Rights (Third Edition) Oxford University Press, Oxford-New York, 2002, 4-5. p. Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila egyaránt az abszolút jogokon belül választja ketté a semmilyen körülmények között nem korlátozható jogokat (ilyen az emberhez méltó bánásmóddhoz való jog) és a már mérlegelés utáni helyzetet tükröző büntető igazságszolgáltatási garanciákat. Ld. Az emberi jogok korlátozása. In: Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok, Osiris Budapest 2003. 110-111. p.

¹⁸ Ld. például a 6/1998. (III.11.) AB hat. Ld. még Sólyom i.m. 544. p.

¹⁹ A tisztességes eljáráshoz való jog más jog nevében való korlátozhatatlansága azt jelenti, hogy „az eljárásoknak minden esetben tisztességesnek kell lenniük és nem képzelhető el olyan kivétel, amely elfogadhatóvá tenne nem tisztességes eljárást. Ld. Róth Erika: A tisztességes eljáráshoz való jog. In: Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila (szerk.) i.m. 707. p.

²⁰ A 6/1998. (III.11.) AB határozat szerint az absztrakt normakontroll során „csupán a tisztességes eljárás megkövetelte általános ismérvek megállapítására van lehetőségek”.

Az Emberi Jogi Bíróság ítéleteit olvasva időnként az az ember benyomása, hogy valójában valamilyen más jog vagy érdek nevében történt a tisztességes eljárásról való jog korlátozása, mégha artikuláltan az is jelenik meg, hogy tisztességes eljárásról „belülről” mérlegelés eredményeként jutottak arra, hogy valamely rész-garancia sérelme ellenére az eljárás – egészét tekintve – mégsem eredményezte a 6. cikk sérelmét. A védelemnek a terhelő tanúkkal való szembesítéséhez való jogának korlátozását gyakran a tanúként fellépő személyeknek az Egyezmény 2. cikkében biztosított élethez vagy a

Az eddigi vizsgálat alapján csak azt állapíthatjuk meg, hogy a tisztességes eljárás – mégha a nemzetközi emberi jogi egyezmények zömében nem is szerepel a derogációt nem tűrő jogok között – abszolút érvényű, amennyiben más jog vagy érdek nevében nem korlátozható. Kiemelkedő jelentőségére utal az is, hogy még fegyveres konfliktusok idején is tiszteletben kell tartani és megsértését háborús bűntettként üldözni. Am mindezzel nem kaptunk választ arra, hogy a nemzetközi közösség miért tekinti a tisztességes eljáráshoz való jogot kiemelkedő jelentőségűnek a demokratikus társadalomban. Azaz nem igazoltuk még, hogy valóban megalapozott-e az Európai Emberi Jogi Bíróságnak a Delcourt ügyben tett és azóta számtalanszor megismételt deklarációja.

3. A „demokratikus társadalom” fogalma az Emberi Jogi Egyezményben és a bírói jogvédelem

A kérdés megválaszolásához közelebb visz, ha megvizsgáljuk, hogy mit ért a „demokratikus társadalom” fogalmán az Európai Emberi Jogi Bíróság, és ha tekintettel vagyunk a tisztességes eljáráshoz való jog instrumentális szerepére. Az esetjog azt mutatja, hogy a Bíróság a „demokratikus társadalom” fogalmát rendkívül szélesen értelmezi: ebbe nemcsak a többség uralma, a közösségi önkormányzat és politikai részvétel tartozik, hanem a véleménynyilvánítás szabadságát érintő ügyekben hivatkozott értékek is: a pluralizmus, a türelem és a széles látókörűség, valamint a törvények uralma és a jogállamiság. A Bíróság tehát követi az Európa Tanács Statútumában elfogadott széles definíciót. A szervezet alapítói „kinyilvánítják elkötelezettségüket azon szellemi és erkölcsi értékek iránt, amelyek népeik közös öröksége és amelyek igaz forrásai az egyéni szabadságnak, a politikai szabadságoknak és a törvények uralmának, amelyek a valódi demokrácia alapját képezik” – olvashatjuk az alapokmányban. Hasonlóan fogalmazást találunk az Egyezmény preambulumban: az Európa Tanács tagjai „megerősítik az alapvető szabadságokba vetett mély meggyőződésüket, amelyek alapjai az igazságosságnak és a békének a világban és amelyek egyrészt a hatékony politikai demokrácia, másrészt pedig azon emberi jogok közös értelmezése és tisztelete révén tarthatók fenn, amelyekből levezethetők.” A Statútum tehát a demokrácia feltételeként jelöli meg az emberi jogokat és

8. cikkben garantált magánélethez való joga indokolja. Annak, hogy egy másik jog nevében való korlátozás nem jelenik meg az Egyezmény szövegében, jelentősége lehet a bizonyítási terhelés szempontjából.

alapvető szabadságokat, míg a preambulum az alapvető szabadságokat az emberi jogokból eredezteti és azok további feltételeként a valóságos demokráciát említi.²¹ Mindez azonban nem változtat azon, hogy mindkét dokumentum egymástól elválaszthatatlannak tekinti a demokráciát, a törvények uralmát és az emberi jogok tiszteletét. A Bíróság is valamennyi említett értékeket mérlegeli, amikor azt vizsgálja, hogy egy adott jog korlátozása tekinthető-e szükségesnek a „demokratikus társadalomban”.

Ha pedig a demokratikus társadalom fogalmát a Bíróság ilyen széles értelemben használja,²² úgy az eljárások minőségének, az eljárási biztosítékoknak kiemelkedő szerepe már nem kétséges. Elég legyen arra utalni, hogy a törvények uralma, a jogállamiság magában foglalja az ehhez kapcsolt intézményi rendet is: a jogi út igénybevehetőségét (access to justice), a legalitás elvét és a bírói garanciákat. Mindezek az intézmények az önkényes döntés megelőzésére illetve „leleplezésére” hivatottak és arra, hogy az érintett az ilyen döntés következményeit elháríthassa. Ezért a Bíróság, amikor azt vizsgálja, hogy valamely jog korlátozása „szükséges volt-e egy demokratikus társadalomban”, nemcsak a beavatkozás mértékére van figyelemmel, hanem arra is, hogy milyen volt a hatóságok eljárásának alapjául szolgáló jog, megvoltak-e a szükséges processzuális biztosítékok.²³ A szükségességi teszt során a Bíróság azt is vizsgálja, hogy a nemzeti törvényhozás a jogsértés állítása esetén enged-e a bírósághoz fordulást, illetve, hogy az eljárás tartalmilag megfelel-e a bírói eljárással szemben támasztott követelményeknek. (Ez mindenképp előtti a döntéshozó függetlenségét jelenti valamint azt a lehetőséget a sérelmező számára, hogy álláspontját kifejttesse, érveit előadhassa).²⁴

²¹ Jochen Abraham Fowein – Wolfgang Peukert, Europäische Menschenrechtskonvention – EMRK Kommentar, Engel Verlag, Kehl–Straßburg–Arlington, 1996, 15. p.

²² Részletesen ld. J. G. Merrills, The development of international law by the European Court of Human Rights, Manchester University Press, Manchester, 1990. 113–135. p.

²³ Ld. Niemietz ügye Németországgal szemben A-251/B (1992. december 16. ítélet) 37. bekezdés. A Bíróság a 8. cikkben garantált jogba (a magán- és családi élet, a lakás és a levelezés tisztelete) történt beavatkozás szükségességének megítélésére azt vizsgálta során, hogy az ügyvéd irodájában tartott házkutatás szabályai adtak-e speciális védelmet arra figyelemmel, hogy ilyenkor a beavatkozás a foglalkozási titkot is érinti. Mivel a német jog ilyen speciális biztosítékról nem rendelkezett, nem írta elő például, hogy a házkutatásnál ilyenkor független megfigyelőnek is jelen kell lennie, a Bíróság azt állapította meg, hogy a beavatkozás nem felelt meg a szükségességi mércének.

²⁴ A Klass ügyben (Klass v. Németország, A-28, az 1978. szeptember 6-én kelt ítélet) a Bíróság kimondta, hogy a törvények uralma (rule of law) megköveteli azt is, hogy az

Mindehhez hozzáteszem, hogy a 13. cikk szerint mindenkinek joga van arra, hogy az Egyezményben biztosított jogának megsértése esetén adjon számára a nemzeti jog hatékony jogorvoslási lehetőséget, és a hatékonyságot sokszor csak a bírói eljárás garantálja. A bírói út és az eljárás minősége tehát olyan értékek, amelyek az Egyezmény szinte valamennyi rendelkezése alkalmazásánál és értelmezésénél jelentőséggel jutnak.

4. A vádlottakat megillető tisztességes eljáráshoz való jog

Hangsúlyozom, hogy az egyes jogok korlátozásának jogszerűségének ellenőrzésére hivatott bírói eljárásokkal szemben a Konvenció csak legemléb követelményeket támasztja, azokat a követelményeket, amelyek nélkül – amint már említettem – bírói eljárásról nem is beszélhetünk. A 13. cikk szerinti „hatékony jogorvoslat” nem minden esetben kíván bírói eljárást,²⁵ bár a döntéshozónak mindenképp függetlennek kell lennie és határozatainak kötelező erővel kell bírniuk.

Az Egyezmény 6. cikkében (akárcsak a magyar Alkotmány 57.§-ában) írt tisztességes eljárás, amelyet polgári jogviták és a büntető vád megalapozottságának eldöntése során egyaránt biztosítani kell, ennél többet kíván és a 6. cikk 2. és 3. pontja alapján speciális többletgaranciák illetik meg a büntető eljárás alá vont személyeket.²⁶ A „minősített eljárást”, a vádlottakat megillető többlet-jogok létét az indokolja, hogy a büntetőper nem egyszerűen egyes jogok korlátozását eredményezheti; a büntető ítélettel az állam a büntettes szabadság iránti érdekeit teljességgel alárendeli a közösség biztonság iránti érdekeinek. A büntető ítélet tehát az egyén szabadságszférájába való legdurvább beavatkozást jelenti.²⁷ Ezért szokás azt állítani, hogy a büntetőügy terheltjével való bánásmód jelzi leginkább az emberi jogok általános

egyén jogainak a végrehajtó hatalom általi korlátozását hatékonyan ellen őrizték, és pedig általában legalábbis végső fórumként – a bíróságok által, mivel a bírói ellenőrzés nyújtja a pártatlanság, függetlenség és megfelelő eljárás legjobb biztosítékait.

²⁵ A 6. és a 13. cikk viszonyára ld. Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélkezéssről. HVG–ORAC 1998. 316. p.

²⁶ A teljesség kedvéért említem, hogy az ártatlanság védelme mind a magyar Alkotmánybíróság gyakorlata mind pedig a strasbourgi szervek esetjoga szerint a „büntető vádra” indult eljárásokon kívül is érvényesül. Ld. Súlyom i.m. 557–559. p.

²⁷ Karlsruhe Kommentar. Strafprozeßordnung. Gerichtsverfassungsgesetz. 2. Auflage. Verlag C.H. Beck. München 1987. 10. p.

állapotát egy társadalomban, mivel a büntető perben a kollektív és az egyéni érdekek közvetlenül ütköznek.

Innen van, hogy a büntetőeljárásban tilalmazottak olyan módszerek is, amelyeket azon kívül elfogadnak. Az amerikai alkotmány 5. kiegészítésében garantált önvádra kényszerítés tilalma például nem érvényesül, ha az érintett ígéretet kap arra, hogy vallomását nem fogják vele szemben büntető perben felhasználni. Az alapvető szabály ugyanis az, hogy az állam, a kormányon és bíróságain keresztül jogosult a polgárait arra kényszeríteni, hogy információt adjanak.²⁸ Ennek az általános felhatalmazásnak állít korlátot az 5. kiegészítésben írt és kizárólag a büntető perben garantált jog. Akit tehát ilyen formában a büntetőjogi felelősségre vonás alól mentesítettek, köteles a nagyszűri kérdéseire válaszolni és – ez paradoxnak tűnik – amennyiben ezt megtagadja, akár szabadságától is megfosztható.

Vannak szerzők, akik összefüggést vélnek felfedezni a vádlottakat megillető „minősített eljárás” és a társadalom demokratizmusának mértéke között: a demokratikus értékek tükröződnek abban, hogy az eljárásjog a vádlottat a per alakító alanyaként kezeli és nem pusztán az eljárás tárgyának, hogy elismeri rendelkezési jogát és szerepet juttat számára a bizonyítás menetében. A demokráciának és az inkvizitórius vonásaitól megtisztított pernek egyaránt lényegi elvei a beszéd és az egyenlőség, illetve az érvelés mindenkit megillető joga – írja Soulier.²⁹ Mások a büntetőperben az adott állam alkotmányos berendezkedésének tükröződését látják, vagy úgy vélik: az államberendezkedés alapjául szolgáló politikai filozófia a büntetőper rendszerében közvetlenül megjelenik. A tisztességes eljárás feltételeként megfogalmazott bírói függetlenség például a hatalmi ágak elválasztásának elvét fejezi ki és van olyan álláspont, hogy erre vezethetők vissza a törvénysértően beszerzett bizonyítékok kizárásának egyes szabályai az amerikai büntetőperben.³⁰ Damaska összefüggést lát az állam típusa és az eljárás minősége között. Bár a reaktív államnak megfelelő konfliktus-megoldó típusú eljárást és az aktivista államhoz igazodó policy-végrehajtó pert ideáltípusokként fogalmazza meg, nem kétséges, hogy az előbbihez az angolszász ügyféli per, míg az utóbbihoz a kontinentális inkvizitórius

²⁸ Ld. *Kastigar v. United States*, 406 U.S. 441 (1972)

²⁹ Soulier i.m. 246. p.

³⁰ Timothy Lynch, In Defense of the Exclusionary Rule, *Harvard Journal of Law and Public Policy*, Summer 2000. 712-751. p.

eljárás áll közelebb.³¹ Trechsel szerint is kimutatható az összefüggés a politikai rendszer, illetve az alapjául szolgáló politikai ideológia és a büntetőeljárás rendszere között: az amerikai a szélsőséges liberalizmust tükrözi, míg a kontinentális közelebb áll a szocialista ideológiákhoz, amelyek szélesebb körben engedik, hogy az állam beavatkozzék az egyének és társaságok gazdasági és egyéb tevékenységébe.³²

Más elméletek szerint az angolszász akkuzatórius eljárási modell a 17. század nagy angol politikai filozófusainak az emberi jogokról vallott felfogását tükrözi, ahogy az például Virginia állam 1776. évi alkotmányában is megjelenik. Hobbes és Locke elméletében az állandó fenyegetettségben élő egyén legfőbb kötelessége, hogy szabadságával élve megőrizze létét, fenntartsa magát, és ennek a háborús antropológiának felel meg a szabályozott hadviselésként felfogott per. Ezzel szemben a kontinentális eljárás, pontosabban annak vizsgálati szakasza, amelynek célja a „reveláció”, a kanti-rousseau-i paradigmát testesíti meg, amelyben az embert más lényektől szabadsága különbözteti meg.³³

Foglaljuk hát összevizsgálódásunk eddigi eredményét. Az eljárások minőségének az Európai Emberi Jogi Bíróság azért tulajdonít kiemelkedő jelentőséget a demokratikus társadalomban, mert magát a „demokratikus társadalom” fogalmát szélesen értelmezi: nemcsak a többség uralmát, a közösségi önkormányzatot és politikai részvételt érti alatta, hanem olyan értékeket, mint a pluralizmus, a türelem, a széles látókörűség és a demokrácia fogalma alá vonja a törvények uralmát és a jogállamiságot. A törvények uralmáról és jogállamiságról pedig csak akkor beszélhetünk, ha biztosított a joghoz való hozzáférés és a jogérvényesítés lehetősége, valamint gyakorta a garanciákkal körülvett bíróság eljárás. Mindezek az intézmények az önkényes döntés megelőzésére illetve „leleplezésére” és orvoslására hivatottak. A büntetőper vádlottjait azért illeti meg a „minősített eljárás”, mert a büntető ítélettel az állam a büntettes szabadság iránti érdekeit teljességgel alárendeli a közösség biztonság iránti érdekeinek. A modern kontinentális és az angolszász eljárási jogokban egyaránt fellelhetők a demokráciát jellemző értékek, mindenekelőtt a szemben

³¹ Mirjan Damaska, *The Faces of Justice and State Authority*, Yale University Press, New Haven and London 1986

³² Stefan Trechsel, Why Must Trials be Fair? *Israel Law Review* Volume 31, Numbers 1 - 3, Winter-Summer 1997. 115. p.

³³ Bernard Edelman, Universalité et droits de l'homme, In Mireille Delmas-Marty i.m. 151-167. p.

álló felek azon joga, hogy álláspontjukat egyenlő feltételek mellett kifejtthessék és a döntés kialakítását egyenlő eszközökkel befolyásolhassák.

II. A tisztességes eljárás és az igazság megállapítása

1. A szabad bizonyítási rendszere és a tisztességes eljárás

Am a büntetőperben – és most elhanyagolhatjuk a kontinentális és az angolszász közötti per közötti eltéréseket – egy múltbeli történet megállapítására, rekonstruálására törekszenek.³⁴ Az eljárás lényege a bizonyítás, ennek célja pedig a való tényállás, az „igazság” megállapítása. Nincs egyértelmű bizonyítékunk arra, hogy a felek lehetősége álláspontjuk kifejtésére és a részvételt biztosító egyéb szabályok növelnék a ténymegállapítások hitelét, és ez még inkább igaz azokra az egyéb szabályokra, amelyeket ugyancsak a fair eljárás tartozékainak tartunk.³⁵

Azt persze, hogy milyen módszert tartottak célravezetőnek az igazság megállapítására, a történelem során az adott korszak világ- és emberképe határozta meg. Az istenítéletekkel a földöntúli hatalomra bízta a büntetőjogi felelősség eldöntését. A mai felfogásunk számára egzotikus és irracionális „igazság-megállapítási” módszer az ember megismerési potenciáljával szembeni szkepszist tükrözte.³⁶

Az istenítéletek helyébe lépő formális vagy legális bizonyítási rendszer már a ráció térhódításának kezdetét jelzi. A felhasználható bizonyítékok körére és az értékelésükre vonatkozó szabályokkal azt ismerik el, hogy az ember képes a valóság feltárására. A két szemtanú vallomásának vagy a beismerésnek teljes bizonyítékként elismerése azt

³⁴ A büntetőperbeli megismerés sajátosságaira ld. Király Tibor: Büntetőeljárás jog, Osiris Kiadó Budapest, 2000. 217-222. p.

³⁵ E kérdés részletes tárgyalására ld. Mirjan Damaska, Presentation of Evidence and Factfinding Precision. University of Pennsylvania Law Review volume 123, No. 5, May 1975 1083-1106. p.

³⁶ A korszak világképét szem előtt tartva a felelősségnek az isteni beavatkozás révén való eldöntése megfelelt a köznapi észjárásnak. Damaska ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy az istenítéletekhez inkább csak végső eszközként fordultak, és hogy az igazságszolgáltatás számos olyan jellemzővel rendelkezett, amely a mai felfogásunk szerint is racionálisnak tekinthető. Mirjan Damaska, Rational and Irrational Proof Revisited, Cardozo Law Journal in International and Comparative Law, Spring 1997 25-39. p.

a tapasztalatot sűríti szabályba, hogy ily módon rendszerint az igazságra derül fény.³⁷

De a formális bizonyítási rendszer egyúttal az egyes ember megismerési lehetőségeivel és ítélőképességével szembeni szkepszist is jelzi: nem bízzák a döntéshozóra, hogy a konkrét ügyben a ráció szabályait maga alkalmazva tárja fel a valóságot; a megismerés módszerét és a megismerés eredménye értékelésének mikéntjét előre meghatározzák.³⁸ A formális bizonyítási szabályokkal az egyes ember megismerési képességének korlátait deklarálják és a formális szabályok funkciója, hogy a tökéletlen emberi megismerést korrigálják és ezzel a helytelen megismerésnek és a hibás döntésnek elejét vegyék. Egyébként mind a mai napig ez a funkciója a megismerés és az értékelés szabadságát korlátozó bizonyítási szabályoknak. Az angolszász rendszer formális bizonyítási szabályai például egyértelműen az esküdtzéki rendszer gyengéit, mindennekeltő a laikus döntéshozók megismerési potenciáljának hiányosságait hivatottak ellensúlyozni.³⁹ A kontinentális eljárási jogban kevésbé érzik annak szükségét, hogy formális szabályokkal előzzék meg a hibás tényfeltárást. Ennek gyökere az a hit, hogy a hivatásos bírói kar szakmai szocializációja során elsajátította a megismerés helyes módszereit és nem követ el olyan hibákat, mint a beavatlanok.

³⁷ Elterjedt az a felfogás, hogy a formális bizonyítási rendszerben a skolasztikus ismeretelmélet tükröződik. Ennek alaptétele, hogy a tudáshoz autoritativ forrásokon keresztül, nem pedig közvetlen megfigyelés vagy empirikus vizsgálódás révén jutunk el. Eszerint a bíró két, megfelelő státusú szemtanú egybehangzó vallomását vagy a vádlott beismerését köteles elfogadni, mert az ismeret forrása „hiteles”; még olyankor is, amikor a megismerés egyéb módszereit igénybe véve kételyei támadnak tanúvallomások vagy a beismerés megbízhatóságát illetően. A formális vagy legális bizonyítási rendszer tiszta formájában valóban „numerikus” bizonyítási rendszer, amennyiben a bírónak nem mérlegelnie, hanem csak számolnia kell. Damaska ugyanakkor azt igazolja, hogy tiszta alakjában a formális bizonyítási rendszer nem létezett és az „autoritativ szabályokhoz való hűség” sohasem szorította ki teljesen a személyes vizsgálódás módszerét. Ld. Damaska, Rational and Irrational Proof i.m. 35-36. p.

³⁸ Langbein ezt azzal magyarázza, hogy elfogadhatatlan lett volna egyik napról a másikra a földi hatalom helyébe a halandó egyént ültetni és rábízni, hogy emberi sorsokról szabad belátása szerint döntsön. A formális bizonyítási rendszer egyébként nyilván összhangban van az individuum szerepének jelentőségét elutasító középkori felfogással. John H. Langbein, Torture and Plea Bargaining, The University of Chicago Law Review, Volume 46, Number 1, Fall 1978 4. p.

³⁹ John H. Langbein, Historical Foundations of the Law of Evidence: A View from the Ryder Sources. Columbia Law Review, June 1996 1194. p.

A szabad bizonyítási rendszerrel aztán a racionalizmus uralomra jut: az értelem révén mindenki képes az igazság megismerésére – így szól a racionalizmus optimista ismeretelméleti tétele.⁴⁰ Minden információ használható az igazság megállapítására, ha az a mindenki számára hozzáférhető ésszerűség kritériumának megfelel. Ez természetesen olyan eljárást kíván, amelyben a döntéshez vezető gondolati folyamatot ellenőrizni lehet, de nincs szükség olyan szabályokra, amelyek azt írják elő, hogy milyen információkat lehet vagy kell felhasználni és hogy azokat miképpen kell értékelni.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság az eléje kerülő ügyek jelentős részében ugyanakkor éppen a szabad bizonyítás rendszerének állít korlátot a tisztességes eljárás elvére hivatkozással. Ezekben a döntésekben relativizálják a szabad bizonyítási rendszer alaptételének érvényét, amely szerint a bíróságra tartozik annak eldöntése, hogy az igazság kiderítése érdekében milyen bizonyítási eszközöket és milyen módon vizsgál.⁴¹

Hangsúlyozom, hogy az Emberi Jogi Bíróság egy autonóm érték, az eljárás tisztességének nevében korlátozza a szabad bizonyítás rendszerét, azaz a bizonyíték- felhasználás és –értékelés szabadsága határainak rögzítésével nem a ténymegállapítások megbízhatóságát kívánja növelni. A strasbourgi eljárásnak nem lehet tárgya annak vizsgálata, hogy a nemzeti terepen lefolytatott bizonyítás mennyiben vezetett a valósággal egyező vagy attól eltérő megállapításokhoz.

Ezt azért tartom szükségesnek hangsúlyozni, mert még mindig él olyan nézet, hogy a tisztességes eljárás körébe tartozó szabályok funkciója végső soron az, hogy a büntető perbeli megismerés megbízhatóságát garantálják. E felfogás gyakorlati következménye egyebek között az, hogy a törvénysértő módon beszerzett bizonyítékok kizárását azokra az esetekre korlátozza, amikor az a bizonyíték hitelérdeklőségét megkérdőjelezi.

⁴⁰ Ez az „univerzális kognitív kompetencia” elve. Ld. J. D. Jackson, Two Methods of Proof in Criminal Procedure, Modern Law Review, Volume 51 No. 5, Septem ber 1988 550. p.

⁴¹ Számos ügyben hivatkozott sikertelenül a panasszal érintett kormány a szabad bizonyítás rendszerére. Példának ld. a Delta ügyet, amely az Egyezmény megsértésének megállapításával végződött. Ld. Delta ügye Franciaországgal szemben. 1990. december 19-i ítélet, A- 191. Ld. a Bizottság jelentésének 37. bekezdését.

2. Az eljárási normák típusai

Kétségtelen, hogy vannak olyan szabályok, amelyeknek igazolására ismeretelméleti és attól független érvek egyaránt felhozhatók és az idők során egy és ugyanazon intézmény mellett hol a büntető perbeli megismerés megbízhatóságára, hol pedig attól független értékekre hivatkoztak. A nemzeti szocialista jog például nem az emberi méltóság nevében tartózkodott attól, hogy jogszabályban engedélyezze a fizikai nyomásgyakorlást a vádlottra, hanem mert – legalábbis ezt deklarálták – azt nem tartotta a valóság megállapítása célra vezető eszközének.⁴² Tisztességes politikai rezsimekben a kínzást feltétlenül tiltják, még ha vannak bizonyítékok arra, hogy az esetek egy részében hiteles információkhoz juttatja a hatóságokat.⁴³ A keresztkérdésről Wigmore még azt állította, hogy az „minden kétségen felül a legnagyobb jogi eszköz (legal engine), amelyet valaha is az igazság kiderítésére feltaláltak.”⁴⁴ Ma már empirikus vizsgálatok igazolják, hogy a keresztkérdés a valóság torzításának is remek eszköze, ennek ellenére az intézmény továbbra is alapeleme az angolszász pernek.

⁴² „...für gehässige Beurteiler der nationalsozialistischen Erneuerungsbestrebungen in Emigrantenkreisen sei hier vorgesehen, daß selbstverständlich der nationalsozialistischen deutschen Strafrechtspflege ein physischer Druck auf den Beschuldigten nicht als taugliches Wahrheitserforschungsmittel erscheint.” – írta Freisler. Ld. Roland Freisler: Grundzüge des kommenden Strafverfahrensrechts. Sonderdruck aus der Zeitschrift „Deutsches Strafrecht” R.v. Decker's Verlag - G. Schenck. Berlin 1935. 12. p.

⁴³ Az más kérdés, hogy alapvetően tisztességes, de egyben képmutató politikai rezsimek is hajlandók más – tisztességtelennek tartott és általuk lenézett – államokban alkalmazott kínzás hatására tett vallomásokot felhasználni. Egyébként a terrorizmus okozta szörnyűségekre válaszként a közelmúltban jelentkeztek olyan nézetek, hogy a fizikai nyomásgyakorlás bizonyos esetekben még jogállami demokráciákban is igazolható. Heves reakciókat kiváltó könyvében Dershowitz így foglal állást, de ő sem tartja elképzelhetőnek, hogy a fizikai kényszer büntető eljárásban a vádlott büntetőjogi felelősségét igazoló bizonyíték megszerzése érdekében alkalmazzák. Sőt azzal érvel, hogy az amerikai jogban az önvádra kényszerítés tilalma csak a büntető perben érvényesül és a büntetőjogi felelősség alóli mentesség garantálása esetén az érintett – akár szabadságelvonással való fenyegetettség mellett – köteles önmagára nézve terhelő nyilatkozatot is tenni. Ebből következtet arra, hogy a tortúra engedélyezése sem elképzelhetetlen, ha az érintett számára a büntetőjogi immunitás biztosított. Ld. Alan M. Dershowitz, Why Terrorism Works. Yale University Press, New Haven 2002

⁴⁴ Ld. „A Treaties on the Anglo-American System of Evidence in Trials at Common Law” című munkáját. Idézi John H. Langbein, Historical Foundations of the Law of Evidence i.m. 1175. p.

A jogirodalomban és a jogalkalmazásban egyaránt megfigyelhető, hogy igyekeznek pontosan meghatározni és külön tartani a megismerés precizitását garantálni hivatott szabályokat és azokat, amelyekben más értékek öltenek testet. Ennek nem a dogmatikai pedantéria az oka, a különtartásnak a jogalkalmazás során gyakorlati jelentősége van, így például annak eldöntésénél, hogy mi legyen a joggal ellentétesen beszerzett információk sorsa, milyen feltételek mellett lehet ezeket felhasználni.

A szabad bizonyítást akár csak részben elfogadó rendszerekben ugyanis a megismerés megbízhatóságát biztosítani hivatott rendelkezések felfoghatók a hatóságok eljárását orientáló szabályoknak, olyan rendelkezéseknek, amelyek a tapasztalat alapján *rendszerint* elősegítik a megismerés megbízhatóságát. Az ilyen szabályok be nem tartása nem feltétlenül jár azzal, hogy az így szerzett információkat figyelmen kívül kell hagyni. Az orientáló részletszabályok ugyanis meghátrálnak a bizonyítás szabadságának elve előtt, amely – mintegy a legális vagy formális bizonyítási rendszerre adott reakcióként – éppen azt mondja, hogy *nincsenek* előre meghatározható szabályok, amelyek *minden esetben* garantálnák a megismerés eredményének korrektségét. A törvénysértésnek tehát eljárási következményei nem lesznek,⁴⁵ ha megállapítható, hogy a konkrét esetben az orientáló szabály funkcióját nem teljesíti, azaz nem segíti elő a tényállás megbízható megállapítását (vagy a másik oldalról fogalmazva: figyelmen kívül hagyása nem veszélyezteti a ténymegállapítások helyességét). A jogellenesen megszerzett információk felhasználhatósága mellett azonban ez önmagában nem lehet érv, ha megállapítható, hogy a megsértett norma nem arra hivatott, hogy az igazság kiderítésének esélyét növelje, hanem arra, hogy ettől független értékeket védjen.

E különbségtételnek természetesen nincsen értelme az olyan rezsimekben, amelyek az alapvető jogokat nem ismerik el és a büntető eljárás egyetlen funkciójának az igazság kiderítését tekintik. A nemzeti szocialista doktrína ellenszenva a „az individualisztikus, liberális jogi formalizmussal szemben éppen abban gyökerezett, hogy az „objektív igazság” kiderítését tartotta az eljárás kizárólagos feladatának és a szabad bizonyítás elvét elfogadva valamennyi, a büntetőeljárásban alkalmazandó normát orientáló szabálynak tekintette. „Semmi nem akadályozza jobban a materiális igazság kiderítését a konkrét ügyben,

⁴⁵ Más kérdés, hogy a büntető eljáráson kívüli, fegyelmi vagy akár büntetőjogi következményei lehetnek a jogsértésnek.

mint a formális rendelkezések tömege. Így lesz az eljárási jogból labirintus, ahelyett, hogy funkcióját teljesítené, azaz útjelzőként (Wegweiser) szolgálna”- írja Freisler és levonja a következtetést: „a jövő büntető eljárási jogában minden alkalmas bizonyítási eszköz felhasználását engedélyezni kell.”⁴⁶ Így lesz aztán a nemzeti szocialista eljárásjogi kodifikáció központi jelszava a „fellazítás” (Auflockerung), az eljárási rendelkezések kötőerejének feloldása, „amelyek a jogalkalmazó szervek hatalmát a materiális igazságosság kárára korlátok közé szorítják.”⁴⁷

3. A tisztességes eljárás garanciái és a szubsztantív értékek védelmére szolgáló normák

Azon normák körébe, amelyek nem a tényállás megbízhatóságát hivatottak biztosítani, hanem más értékeket, tartoznak azok a szabályok is, amelyeket szűkebb értelemben vett büntető eljárási garanciáknak nevezünk, és amelyek kizárólag az eljárás alá vont egyéneket illetik meg. Ezek a szabályok a tisztességes eljárás biztosítékai.⁴⁸ Az egyéb (nem a megismerés megbízhatóságát garantáló) értékek védelmére szolgáló normák másik csoportját azok a szabályok alkotják, amelyek nem eljárási, hanem olyan önálló, szubsztantív értékeket hivatottak oltalmazni, mint a magánszféra, a személyi sérthetlenség vagy az emberi méltóság.⁴⁹ Az ilyen normák nyújtotta védelem megillet mindenkit függetlenül perbeli státuszától, hiszen e jogok sajátja, hogy mindenfajta beavatkozástól védenek, nemcsak a büntető eljárásban alkalmazható kényszerrel szemben.

Az eljárási garanciák (a tisztességes eljárás biztosítékai) és az egyéb szubsztantív értékeket oltalmazó normák viszonya a perbeli megismeréshez eltérő. Az előbbiek érintik a büntető perbeli megismerést, csak hogy *nem általában* hivatottak arra, hogy az igazság kiderítését elősegítsék, hanem egy korábban elvégzett *értékelés*

⁴⁶ Freisler i.m. 12. p.

⁴⁷ Ernst Schäfer: Die Auflockerung des Verfahrens im künftigen Strafprozess und der Gedanke der materiellen Gerechtigkeit. Sonderdruck aus der Zeitschrift „Deutsches Strafrecht” R. v. Decker's Verlag- G. Schenck. Berlin 1935. 24. p.

⁴⁸ Grey ezekre a „rules and principles of procedural fairness in the strict sense” terminust használja. Ld. Thomas C. Grey: Procedural Fairness and Substantive Rights. In: J. Roland Pennox and John W. Chapman (editors): Due Process. New York University Press, New York 1977. 182-205. p.

⁴⁹ Ld. Grey i.m. 183. p.

eredményére vetítve. A büntető eljárásjognak arra kell törekednie, hogy az ártatlanok megbüntetésének esélyét minimalizálja és ennek fejében vállalnia kell azt is, hogy a bűnösök esetenként eikerülnek a felelősségre vonást. A büntetőeljárás e funkciója legtisztábban az ártatlanság vélelmében ölt testet: az ésszerű kételemek mérlegelésének a vélelemből levezetett szabálya arra szolgál, hogy ez az érték (ti. az ártatlanok téves elítélésének kizárása) érvényesüljön. Az ártatlanság vélelme tehát nem általában garantálja a perbeli megismerés helyességét, nincs bizonyítékunk arra, hogy valóban csak az ártatlanokat védi, és hogy nem eredményezi a valóban bűnösök mentesülését. A vélelemből levezethető in dubio szabály a döntés irányát előíró rendelkezés: arra ad eligazítást, hogy kételem esetén miképp kell határozni, függetlenül attól, hogy a felmentett ténylegesen elkövette a bűncselekményt vagy sem.⁵⁰ Az ártatlanság vélelméhez hasonlóan a többi eljárási garancia, mint például a védelemhez való jog, a vád megismerésének vagy a terhelő tanúk kikérdezésének a joga, sem elsősorban arra szolgál, hogy általában segítse elő a büntetőperbeli ténymegállapítások precizitását, hanem arra, hogy meggátolja az ártatlanok megbüntetését.⁵¹

Az egyéb szubsztantív értékeket nem az legitimálja, hogy tisztelőjük növeli a helyes ténymegállapítás esélyét, de nem is az, hogy ily módon elkerülhető, hogy ártatlanokat sújtson a büntetőjog. A kínzást vagy bármifajta fizikai vagy pszichikai kényszer alkalmazását nyilatkozat kicsikarása érdekében nem azért tiltjuk, hogy így az eljárás tisztességes

⁵⁰ Ehelyütt nem vizsgálom, hogy az in dubio szabály vajon érvényesül-e az egyes bizonyítási eszközök hiteltérdemlőségének mérlegelése során. Az általam vizsgált kérdés taglalása szempontjából elfogadhatom az in dubio szabály restriktív értelmezését. Eszerint a szabály alkalmazására csak a bizonyítási eljárás lezárása, a bizonyítékok mérlegelését követően kerül sor. Az in dubio és a bizonyítékok szabad értékelésének elve e felfogás szerint nem rivalizálnak. Az utóbbi az egyes bizonyítási eszközök hiteltérdemlőségének értékelése során jut szerephez, míg az in dubio azt mondja meg, hogy milyen döntést kell hoznia a bírónak, ha az elvégzett értékelés eredményeképp kételemei maradnak. Az in dubio elvének kizárólag döntési szabályként (Entscheidungsregel) felfogása kétségtelven szűk körre szorítja annak alkalmazását: megsértését csak akkor állapítják meg, ha a bíró bűnösséget megállapító ítéletet hozott, noha voltak kételemei a vádlott bűnösséget illetően. Nem nyújt védelmet az elv, ha megállapítható, hogy a bírónak kételkednie kellett volna. Ld. Giuseppe Naya: *Preie Beweiswürdigung und in dubio pro reo*, Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht (ZStR) 1996/1. 87-101. p.

⁵¹ Igaz, az eljárási garanciák egy része általában is elősegíti a döntés ténybeli megalapozottságát. A pártatlan bírósághoz való jog mellett például érvként hozható fel, hogy aki érdektelen az ügy kimenetelében, annak jobb az esélyei arra, hogy a való tényállást fogja megállapítani. Ld. Grey i.m. 185. p.

voltát biztosítsuk. Ugyanígy nem a fair eljárás nevében tartózkodunk attól, hogy lelkészeket a gyónási titok megsértésére kényszerítsünk.

Lehetnek ugyan kétségeink az így megszerzett nyilatkozatok hiteltérdemlőségét illetően is, de ez a tilalmak által védendő szubsztantív értékek megsértése szempontjából teljesen irreleváns. Ezt fejezik ki az eljárási törvényeknek az abszolút tanúzási akadályokra vonatkozó szabályai, valamint azok a rendelkezések, amelyek ilyenkor a bizonyíték feltétlen kizárását írják elő, és nem engedélyezik, hogy a bíróság a vallomás igazságtartalmát vizsgálja. Ugyanakkor e normák nem is arra vannak, hogy az eljárás tisztességességét garantálják, abban az értelemben, hogy az ártatlanok téves elítélését megakadályozzák. Számos eljárási jog tiltja – vagy legalábbis rendkívül szűk korlátok közé szorítja – az éjszakai házkutatást. Ennek indoka a magánszféra tisztelőtének biztosítása és nyilván nem az az elképzelés, hogy az ártatlanokat a téves elítéléstől csak az éj leszállta előtt tartott házkutatás óvhatja meg. Sőt, a szubsztantív értékeket védő szabályok és az ártatlanok megbüntetésének kizárását célzó eljárási garanciák éppen funkcióik eltérése miatt ellentétbe is kerülhetnek egymással. Ennek a filmekből ismert és a jogirodalomban is gyakorta idézett drámai esete, amikor a lelkész vagy a védő a rábizott titok feltárásával megmenthetné az ártatlan vádlottat az alaptalan elítéléstől.

4. Igazolható-e a tisztességes eljáráshoz való jog korlátozása a bűncselekmény súlyára hivatkozással?

A tisztességes eljárást garantáló szabályok és az egyéb szubsztantív értékeket oltalmazó normák különartása segít annak megítélésében, hogy a jogalkotás meddig mehet el a jogok korlátozása terén a bűnözés „súlyos formái” elleni küzdelemben. Az Európai Emberi Jogi Bíróság is számos esetben szembesült azzal a kérdéssel, hogy lehet-e érzéketlen a terrorizmus vagy a maffia-jellegű bűnözés sújtotta országok gondjaival szemben? Nem kell-e az ilyen jellegű büntettek felderítésénél és elbírálásánál szélesebb mozgásteret engedni a bűnüldöző szerveknek és lazítani a tisztességes eljárás követelményén?

Más esetekben viszont a Bíróságnak arról kellett állást foglalnia, hogy a processzuális gazdaságosság vagy más érdek nevében igazolható-e a kisebb súlyú bűncselekmények üldözése során az általánosnál gyengébb processzuális védelem tekintettel a kilátásba helyezett szankció relatív enyhességére. A kérdés tehát úgy hangzik: szabad-e eltérő mércét alkalmazni a tisztességes eljárás és más alapvető

jogok biztosítása terén attól függően, hogy milyen súlyú büntett képezi a vád tárgyát.

A válasz attól függ, hogy a fair eljárás keretébe tartozó szabályról vagy szubsztantív érték védelmére rendelt normáról van szó. Ahogy azt már korábban említettem, a fair eljárás biztosítékai abszolút érvényűek annyiban, hogy velük szemben más alapjog vagy érdek nem mérlegelhető. Ugyanakkor magán a tisztességes eljárásról belülről kerül a további mérlegelésre. A tisztességes eljárás tartalmát kitöltő valamely elemet⁵² lehet ugyan korlátozni, de csak azzal a feltétellel, hogy a többi biztosíték megfelelő garanciát nyújt arra, hogy az eljárás egésze teljesíti a fair eljáráshoz való jog funkcióját. Eppen a tét nagysága, a kilátásba helyezett szankció súlya miatt elfogadhatatlan, hogy nőjön annak a lehetősége, hogy ártatlant ítéljenek el. Ezért a Bíróság – bár elismeri, hogy egyes bűncselekményfajták üldözése speciális eszközöket kívánhat – következetesen úgy foglal állást, hogy „a tisztességes eljárás kiemelkedő státusza nem engedi, hogy a célszerűség szempontjának alárendeljék.”⁵³ A tisztességes eljárás megillet mindenkit, függetlenül attól, hogy mivel vádolják, legyen az „csalás, erőszakos közöszlész, gyilkosság vagy terrorcselekmény”⁵⁴. A

⁵² Ilyen, az angol nyelvű irodalomban „implied rights”-nak nevezett, jogok például a terhelt tanúk kikérdezéséhez való jog, az indokolt ítélethez való jog, a releváns bizonyítási anyag egészének megismeréséhez való jog vagy a fegyverek egyenlő ősege. Vannak szerzők, akik úgy vélik: az egyén és a társadalom egésze érdekeinek összevetése alapján kell megállapítani, hogy e nem nevesített jogosítványok milyen mértékben korlátozhatók, és bár a strasbourgi esetjog e téren még nem ad világos eligazítást, érdemes valamely részjogosítvány nyilvánvaló megsértésekor vizsgálni, hogy az a legitim cél elérése érdekében szükséges és arányos volt-e. Ld. Richard Clayton & Hugh Tomlinson: *The Law of Human Rights*. Oxford, Oxford University Press 2000. 637. p. Ugyanakkor Clayton és Tomlinson is elismeri, hogy végső soron azt kell vizsgálni, hogy az eljárás egészét tekintve „fair” volt-e. I. m. 637. p. Ovey és White is úgy foglalnak állást, hogy a tisztességes eljárás valamely nem nevesített részleme korlátozható más jog vagy érdek nevében. Így például a vádlott joga, hogy valamennyi releváns információt feltárjanak előtte, korlátozható mások alapvető jogának garantálása érdekében vagy fontos közérdekre hivatkozással. Ugyanakkor a strasbourgi Bíróság nem azt vizsgálja, hogy a bizonyíték visszatartása a konkrét ügyben igazolható volt-e (minthogy az olyan jogok esetében teszi, amelyek korlátozását az Egyezmény kifejezetten engedélyezi), hanem azt, hogy a döntéshozatali eljárás egészében megfelelt-e az ügyféli per követelményeinek és a felek egyenlő ősege elvének, azaz biztosították-e a vádlott érdekeinek védelmét. Clare Owey & Robin C. A. White, i. m. 157. p.

⁵³ Teixeira de Castro ügye Portugáliával szemben (1998. június 9. ítélet 36. bek.)

⁵⁴ Ld. a Bizottság 1994. május 10-én elfogadott jelentésének 71. bekezdését Saunders ügyében az Egyesült Királysággal szemben (az ítélet 1996. december 17-én kelt).

tisztességes eljárás általános mércéjétől való eltérést tehát a közösségnek- különösen súlyos büntettek elkövetőinek felelősségre vonásához fűződő- biztonság iránti érdeke nem igazolhatja.

De ahogy a súlyos büntett gyanúja nem igazolhatja a tisztességes eljárás általános mércéjétől való eltérést, ugyanúgy tilos a garanciák lazítása a kisebb súlyú bűncselekmények üldözése és elbírálása során. Az Európai Emberi Jogi Bizottságnak a Saunders ügyben rögzített – fent idézett – tétele szerint ugyanis az összegegyeztetetlen az Egyezmény szellemével, hogy a vádlottak különböző csoportjai a terhükre rótt bűncselekmény szerint eltérő mértékben részesüljenek a tisztességes eljárás nyújtotta védelemben. Ha a jog úgy ítélte meg, hogy valamely magatartás büntetőjogi üldözést kíván,⁵⁵ a 6. cikk garanciáit maradéktalanul tisztelni kell, mégha a cselekmény magán a büntetőjogon belül nem is tartozik a főbenjáró bűnök közé. Ezen nem változtat az sem, hogy a nemzeti jog a kisebb bűnökkel vádolt személyeknek ügyük sommás elintézését felajánlhatja. A vádlott ilyenkor lemondhat a tisztességes eljárás egyes részbiztosítékairól, a tárgyalásról vagy magáról a bírói eljárásról is,⁵⁶ de ez nem változtat azon, hogy a tisztességes eljárás valamennyi biztosítéka megilleti.

Ugyanakkor a törvényhozás éppen a kisebb súlyú bűncselekmények esetében érez leginkább készletet arra, hogy az igazságszolgáltatás tehermentesítése érdekében a tisztességes eljárás mércéjét alacsonyabbra helyezze. És látszólag teheti ezt éppen magára a tisztességes eljárásra hivatkozással. A rész-garanciák között ugyanis szerepel az ügy ésszerű tartamon belüli elintézése is. A tisztességes eljárásnak ez az eleme a jobbiztonságot szolgálja, de a büntetőperben annak is elejét kívánja venni, hogy az egyén igazolhatatlanul hosszú ideig legyen kiszolgáltatva az állam hatóságainak és álljon a bűnösség gyanúja alatt – ezért fogalmazza meg az Egyezmény az ügy ésszerű időn belüli lezárását a vádlottak jogaként. De szemben a tisztességes eljárás többi részjogosítványával e jog nem azt hivatott biztosítani, hogy a vádlott az eljárásra alakítólag hathasson és nem is azt, hogy csökkenjen az alaptalan elítélés valószínűsége. A többi részjogosítvány

⁵⁵ Itt most figyelmen kívül hagyom, hogy a 6. cikknek a vádlottakat megillető garanciái bizonyos feltételek mellett védelmet nyújtanak az olyan cselekmény miatt folytatott eljárásban is, amely a nemzeti jog szerint kívül esik a büntetőjogon.

⁵⁶ A lemondás természetesen csak akkor elfogadható, ha önkéntes. Ld. Deweer ügye Belgiummal szemben A-35 (az 1980. február 27-én kelt ítélet). Egyébként megfigyelhető, hogy a lemondás lehetőségét még a kontinentális nemzeti jogok is kezdik kiterjeszteni a súlyosabb büntetésekre is.

egymást erősíti, ugyanakkor egyes elemek hiányát mások kompenzálhatják. Ilyen kapcsolat az ésszerű időn belüli elintézés és a tisztességes eljárás többi eleme között nincs.

Éppen a funkciók eltérése miatt az ügy ésszerű időn belül történő elintézésének követelménye és az alaptalan elítélés valószínűségét csökkentő jogok szembe kerülhetnek egymással. Ilyenkor „két alapjog között kell összhangot teremteni”- állítja a magyar Alkotmánybíróság abban a határozatában, amelyben arról kellett döntenie, hogy a pártatlan ítélezés érdekében a további eljárásból ki kell-e zárni azt a bírót, aki a büntetőparancsot kibocsátotta. A két rivalizáló követelmény összevetésekor az Alkotmánybíróság a büntetőparanccsal elintézendő bűncselekmények súlyát is a mérlegelés körébe vonta és így jutott annak megállapítására, hogy az Alkotmánnyal való összhang nem kívánja, hogy a büntetőparancs kibocsátóját a további eljárásból kizárják, ha a vádlott kifogása miatt tárgyalást kell tartani.⁵⁷

A magyar Alkotmánybírósághoz hasonló nyíltsággal az Európai Emberi Jogi Bíróság mindezidáig nem ismerte el, hogy itt rivalizáló értékekről van szó, amelyek közül az egyik vagy a másik javára engedményt kellene tenni. Azokban az ítéleteiben, amelyekben ugyancsak arról kellett határoznia, hogy a kisebb súlyú büntetőügyekben mit kíván a bírói pártatlanság követelménye, azt igyekezett bizonyítani, hogy az általános mércét alkalmazza és nem tesz engedményt az ésszerű időn belüli elbírálás javára.⁵⁸ Ugyanakkor az ítéletekben és a párhuzamos véleményekben megfogalmazott egyes tételek, valamint az a körülmény, hogy ezekben az ügyekben a Bizottság a korábbi esetjog alapján a pártatlan bíróhoz való jog megsértését állapította meg, mégis arra utalnak, hogy a strasbourgi esetjog és a magyar Alkotmánybíróság álláspontja nem áll oly távol egymástól.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a Bíróság a tisztességes eljárás általános mércéjétől való eltérést a közösségnek – a különösen súlyos büntettek elkövetőinek felelősségre vonásához fűződő – biztonság iránti érdekére hivatkozással nem engedélyezi. A vád súlya nem igazolhatja a tisztességes eljárás ígérte védelem gyengítését. Ugyanakkor az egyéb szubsztantív jogok korlátozásának elfogadható mértéke nem független attól, hogy a büntetőeljárás milyen súlyú büntett miatt folyik – feltéve

⁵⁷ 67/1995. (XII.7.)AB határozat

⁵⁸ Fey ügye Ausztria ellen, A-255-A (1993. február 24-én kelt ítélet). Padovani ügye Olaszországgal szemben, A-257-B (1993. február 26-án kelt ítélet).

persze, hogy az adott jog egyáltalán korlátozható.⁵⁹ A szubsztantív jogok – szemben a tisztességes eljáráshoz való joggal – nem abszolútak: velük szemben más jog vagy érdek felhívható. Márpedig az Egyezmény szerint a magánélethez való jog vagy a véleménynyilvánítás szabadsága (amelybe beletartozik a nyilatkozattól való tartózkodás negatív joga is)⁶⁰ korlátozható például „a bűncselekmények megelőzése” érdekében és az esetjog szerint ez a bűncselekmények felderítését is magában foglalja. Annak megítélésénél pedig, hogy a beavatkozás a „bűncselekmények megelőzése” érdekében szükséges és arányos volt-e, a Bíróság mérlegeli azt is, hogy a büntetőeljárás milyen súlyú büntett miatt folytatják. „Igaz ugyan, hogy a bűncselekmény, amellyel összefüggésben a házkutatást tartották....nem tekinthető jelentéktelennek”, de a jogi szabályozásra és az ügy körülményeire tekintettel a beavatkozás mégis aránytalanak tűnik – olvashatjuk a már korábban idézett Niemietz ítéletben,⁶¹ amelyben a Bíróságnak arról kellett döntenie, hogy egy harmadik fél irodájában tartott házkutatás sértette-e az Egyezmény 8. cikkében garantált magánélethez való jogot. A K. ügyben az Emberi Jogi Bizottság a panaszos véleménynyilvánítási szabadságába történő beavatkozást egyebek között azért minősítette aránytalanak, mert egy büntetőügy viszonylag jelentéktelen súlyú mozzanatának felderítése érdekében kívánták őt arra kényszeríteni, hogy a vádlottakra terhelő vallomást tegyen.⁶² E döntések szövege alapján igazolható az az álláspont, hogy a magánszférába történő beavatkozás vagy más szubsztantív jog korlátozása szélesebb körben és gyengébb biztosítékok mellett is megengedett, ha az kiemelkedő súlyú bűncselekmény felderítése vagy bizonyítása érdekében történik.

⁵⁹ A kínzás, megalázó vagy embertelen bánásmód tilalma esetében a „korlátozás” kizárt.

⁶⁰ Ld. A Bizottság 1992. október 13-án kelt jelentésének 45. pontját K. Ausztriával szembeni ügyében (Application No. 16002/90)

⁶¹ Niemietz ügye Németországgal szemben A-251/B (az 1992. december 16-án kelt ítélet) 37. bekezdés.

⁶² Ld. a Bizottság jelentésének 51. pontját

III. A törvénysértően beszerzett bizonyítékok és a tisztességes eljárás

1. A törvénysértően szerzett bizonyítékok kizárásának módszerei

Korábban már említettem, hogy a hatóságok eljárását orientáló technikai normák, az eljárási értéket megtestesítő garanciális szabályok és az egyéb szubsztantív értékeket oltalmazó rendelkezések világos elkülönítése segíthet annak eldöntésénél, hogy a jogsértés útján megszerzett információ képezheti-e alapját a büntető ítéletnek avagy sem.

Nem állítok többet annál, minthogy, szemben a megismerési folyamatot orientáló szabályokkal, a szubsztantív és eljárási értékeket kifejező normák megsértésével szerzett bizonyítékok felhasználása mellett nem lehet elégséges a szabad bizonyítás elvét felhívni. Ehhez további igazolásra van szükség, olyan többlet-érvekre, amelyek már a bizonyítási rendszeren kívül eső értékekre hivatkoznak. Ezt a tételt támasztja alá az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlata, még akkor is, ha az Egyezmény nem is tartalmaz eligazítást a törvénysértően beszerzett bizonyítékok sorsáról és – ahogy ezt a Bíróság ítéleteiben gyakran rögzíti – a kérdés eldöntését a nemzeti törvényhozásra bízta.⁶³ A büntető ügyekben ugyanis „az egész bizonyítási eljárást a 6. cikk 2. és 3. bekezdése fényében kell értékelní”⁶⁴ és ennek alapján állapítja meg a Bíróság, hogy az eljárás egészét tekintve megfelelt-e a tisztességes eljárás követelményének. Ez azt jelenti, hogy a tisztességes eljárás a bizonyíték kizárását igényelheti, mégha a törvénysértés a ténymegállapítás korrektségét nem is érinti. E tétel magától értetődő, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy fair eljárásról csak akkor beszélünk, ha az eljárás tisztességesnek is látszik.

Ez a gondolat jelenik meg a Jogok és Szabadságok Kanadai Kartájában: „ha a bíróság megállapítja, hogy bizonyítékot a kartában garantált jogok megsértésével vagy figyelmen kívül hagyásával szereztek, az ilyen bizonyítékot ki kell rekeszteni, ha az összes

⁶³ „Ezért a Bíróság nem zárhatja ki elvi élel és általánosságban, hogy az ilyen bizonyíték felhasználják.” Schenk ügye Svájjal szemben (A-140, az 1988. július 12-én kelt ítélet)

⁶⁴ Barbera, Messegué és Jabardo ügye Spanyolországgal szemben (A-146, az 1988. december 6-án kelt ítélet). Az ítélet angol nyelvű szövege a „the taking and presentation of evidence”, míg a francia szöveg a l'administration des preuves” kifejezést használja.

körülmény mérlegelésével megállapítható, hogy a bizonyíték felhasználása az igazságszolgáltatás tekintélyvesztését eredményezné”⁶⁵ A „kartában garantált jogok” egy része a büntető eljáráson kívül is védelmet biztosít az igazolhatatlan beavatkozás ellen (a véleménynyilvánítás szabadsága, a kisebbségi nyelv használata, a mozgás szabadsága, az élethez, a szabadsághoz és a biztonsághoz való jog, vagy a házjog), míg mások kizárólag a büntető igazságszolgáltatásban nyújtanak védelmet.⁶⁶ E jogok megsértése esetén a Karta a bizonyíték kizárásának kötelezettségét kifejezetten elszakítja a perbeli megismerés minőségétől, és akkor írja elő a bizonyíték kizárását, ha annak felhasználása az igazságszolgáltatás tekintélyét csorbítaná.

E megállapítással szemben felvethető, hogy az igazságszolgáltatás tekintélyét csorbítja az is, ha a bírói ítéletben valótlanságokat állapítanak meg, így a törvénysértően beszerzett bizonyítékok kizárását előíró rendelkezés vonatkozik arra az esetre is, amikor emiatt a bizonyíték megbízhatóságát illetően keletkeznek kételyek. Ám a bírói gyakorlat alapján egyértelmű, hogy a Karta 24. cikke (2) bekezdése erre az esetre nem vonatkozik.⁶⁷ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a kanadai bíróságok ne zárhatnák ki ilyen alapon a törvénysértően beszerzett bizonyítékokat. Itt most pusztán arról volt szó, hogy a Karta alkotói ezt nem kívánták az „alaptörvény” szintjén megfogalmazni.⁶⁸

⁶⁵ „would bring the administration of justice into disrepute” illetve „susceptible de déconsidérer l'administration de la justice”. Constitution Act 1982. Canadian Charter of Rights and Freedoms 24. cikk (2) bek.

⁶⁶ Gall ezeket a jogokat mind „szubsztantív” jogoknak nevezi. Gerald L. Gall, The Canadian Legal System (4. kiadás) Carswell, Toronto 1995. 92. p.

⁶⁷ Ld. R. v. Collins (1987) 1 S. C. R., Ebben a döntésében Kanadai Legfelsőbb Bíróság számba veszi azokat a tényezőket, amelyeket a bíróságok figyelembe vesznek annak eldöntésénél, hogy a törvénysértés eredményezi-e az igazságszolgáltatás tekintélyvesztését. Ezek között a bizonyíték megbízhatósága nem szerepel. A figyelembe veendő szempontok összefoglalására ld. még Mark I. Yamamoto, Criminal Justice Systems in Europe and North America. Canada. HEUNI Helsinki 1996. 40-41. p.

⁶⁸ Azt, hogy a megismerés milyen mennyiségű vagy mértékű hibája veszélyezteti az igazságszolgáltatás tekintélyét, természetesen attól függ, hogy milyen alapvető elvárásnak kell az igazságszolgáltatásnak megfelelnie, milyen alapvető ideológia alapján működik. Packer ma már klasszikusnak számító munkájában a tisztességes eljárás értéke mellett elkötelezett ún. „Due Process” modell egyik alapvető sajátosságaként említi, hogy igyekszik minimálisra csökkenteni a tévedés lehetőséget. Ezzel szemben a bűn mindenáron való megtorlására törekvő ún. „Crime Control” modell toleránsabb a téves döntések mennyiségét illetően. Egészen addig elfogadja a hibák lehetőségét, amíg a modell alapértékét, azaz a bűn megtorlását ez nem

A Kartával szemben a Nemzetközi Büntető Bíróság 1998. évi Statútuma a bizonyíték kizárásának mindkét esetéről rendelkezik, de úgy, hogy ezeket világosan elkülöníti: eszerint „a Statútum rendelkezéseinek vagy a nemzetközileg elismert emberi jogoknak a megsértésével szerzett bizonyíték nem fogadható el, ha a jogsértés a bizonyíték megbízhatóságát súlyosan kétségessé teszi vagy ha a bizonyíték elfogadása ellenkezne az eljárás tisztességességével és azt súlyosan károsítaná.”⁶⁹

2. A törvénysértő bizonyítékok kizárását előíró szabály értelmezése a magyar bírói gyakorlatban

Nem véletlenül hoztam fel példának a kanadai Kartát és a Római Statútumot: mindkét dokumentum megalkotói arra törekedtek, hogy a szabályozás megfeleljen az angolszász és a kontinentális jog értékeinek. Márpedig egy olyan korszakban, amelyet egyre inkább a jogrendszerek közeledése jellemez, érdemes a két nagy jogrendszer értékeit sűrítő jogi dokumentumok szövegét és a hozzá kapcsolt joggyakorlatot nyomon követni.

Ez még akkor is így van, ha a magyar jogalkotás a kanadai Kartától és a Statútumtól eltérő módszert választott a törvénysértően beszerzett bizonyítékok kizárásának szabályozásánál. A Karta és a Statútum egyaránt az eredményre van tekintettel: a törvénysértéssel szerzett bizonyítékot akkor nem szabad felhasználni, ha ez az igazságszolgáltatás tekintélyvesztését eredményezné vagy (a Statútum esetében) azt, hogy a bizonyíték megbízhatósága így kétséges lesz.

veszélyeztetni, azzal, hogy túl sok ténylegesen bűnös személy kerül el a felelősségre vonást, vagy mert csökken a büntetőjog normáinak elrettentő ereje, mivel közismert lesz a büntető eljárásbeli megismerés megbízhatatlansága. Ld. H. L. Packer, *The Limits of the Criminal Sanction*. Stanford: Stanford University Press, 1968 164-165. p.

⁶⁹ cikk 7. pont. A szöveg hasonlít a jugoszláviai ad-hoc törvényszék Szabályzatában foglalt rendelkezéshez. Eredetileg a Szabályzat nem szólt kifejezetten arról, hogy kizárhatja-e a Bíróság a törvénysértően szerzett bizonyítékot annak megbízhatatlanságára hivatkozással, bár e lehetőségét a szöveg nem zárta ki. A Szabályzat szerint ugyanis akkor zárhatja ki bíróság a bizonyítékot, ha annak „bizonyító értékét a fair eljárás biztosításához fűződő érdek jelentősen felülmúlja”. 1995-ben aztán a Szabályzatot egy – a Római Statútumban foglalt rendelkezéshez hasonló – előírással egészítették ki. Ez lehetővé tette a bizonyíték kizárását, ha azt „olyan módon szereztek, amely jelentős kételyeket ébreszt a megbízhatóságát illetően, ha felhasználása ellenkezne az eljárás tisztességességével és azt súlyosan károsítaná.” Ld. Otto Triffterer (ed.) *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1999. 895-896. p.

Ezzel szemben az 1973. évi I. törvényt (rég. Be.) módosító 1989. évi XXVI. törvény, akárcsak az 1998. évi XIX. törvény (új Be.) nem az eredményre, hanem az alkalmazott módszerre van tekintettel. A régi Be. 60. §-ának (3) bekezdése szerint „az e törvény rendelkezéseivel ellentétesen lefolytatott bizonyítás eredménye bizonyítékként nem vehető figyelembe”. Az új Be. 78.§-ának (4) bekezdése az olyan bizonyítási eszközökből származó tény bizonyítékként történő értékelését tiltja, „amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, mást tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg.”

Kétségtelen, hogy a tilalmazott módszerekre utalás inkább megfelel a kontinentális tradíciónak, mert szűkebbre vonja a bíróság mérlegelési jogkörét, és így alkalmasabbnak tűnik arra, hogy a jogalkalmazás egységességét garantálja. Ugyanakkor a közzétett határozatok arra utalnak, hogy a régi Be. 60. § (3) bekezdésének értelmét illetően csaknem másfél évtized alatt sem sikerült a bíróságoknak egyetértésre jutniuk. Az új Be. a törvénysértően beszerzett bizonyítékok felhasználásának szabályát újrafogalmazta, mégis érdemes röviden áttekinteni a régi Be. 60.§-a (3) bekezdésének különféle értelmezéseit, mivel az egymással szemben álló álláspontok az új Be. szabályának interpretációja során is felhívhatók.

A régi Be. 60. szakaszának (3) bekezdése úgy rendelkezik, hogy „az e törvény rendelkezéseivel ellentétesen lefolytatott bizonyítás eredménye bizonyítékként nem vehető figyelembe.” A szövegezés gyengéje első pillantásra nyilvánvaló: a rendelkezés a büntető eljárási törvény szabályainak megsértésével szerzett bizonyíték felhasználását tiltja, ám nem differenciál a megsértett szabályok között. Ezért a nyelvtani értelmezése alapján bármilyen technikai jellegű rendelkezés a bizonyíték kizárását eredményezi. Ugyanakkor a szöveg azt sugallja, hogy a más eljárásban akár súlyos törvénysértés⁷⁰ útján is megszerzett bizonyítékok értékelhetők a büntetőeljárásban.⁷¹

⁷⁰ Gondoljunk pl. arra az esetre, amikor a büntető eljáráson kívül rendelik el a telefonbeszélgetések lehallgatását a rendőrségi törvény megsértésével.

⁷¹ A régi Be. 61.§ (2) bekezdése engedélyezte a büntetőeljárás megindítása előtt megszerzett bizonyítékok felhasználását. Hasonló rendelkezést tartalmaz az új Be. (76.§ (2) bek.). Az alapelvek között a régi Be. ugyan előírta, hogy az állampolgári jogokat tiszteletben kell tartani (4.§ (1) bek.), de a szövegezés alapján kétséges, hogy e rendelkezés útját állhatta a más eljárásban az alapjogok megsértésével megszerzett bizonyítékok büntetőeljárásban történő felhasználásának.

A törvényszöveg tökéletlensége is közrejátszhatott abban, hogy a bírói gyakorlatban eltérő álláspontok alakultak ki arról, hogy mit is mond valójában a 60.§ (3) bekezdése és maga a Legfelsőbb Bíróság is hol az egyik, hol a másik értelmezést tette magáévá.

Az egyik felfogás szerint a 60.§ (3) bekezdése nem általában zárja ki az eljárási törvény rendelkezéseinek megsértésével megszerzett bizonyítékot, hanem csak a kényszerrel kicsikart vallomás felhasználásának tilalmát írja elő. A Be. 60. § (2) bekezdése előírja, hogy „erőszakkal, fenyegetéssel vagy más hasonló módon senkit sem szabad vallomásra kényszeríteni.” Az 1973. évi I. törvény eredeti szövege azonban nem rendelkezett arról, hogy mi legyen a kényszerrel megszerzett vallomás sorsa és a Legfelsőbb Bíróság szerint ezt a hiányt pótolta a Be. 1989. évi módosítása azzal, hogy a 60.§-t egy harmadik bekezdéssel egészítette ki. „A törvény módosított szövege nem hagy kétséget aziránt, hogy a 60. § (3) bekezdése a (2) bekezdésben tilalmazott eljárási magatartás kogens szankcióját állapítja meg” – olvashatjuk a Legfelsőbb Bíróság egyik 1996-ban közzétett határozatában.⁷² E felfogás alapján minősítette tévesnek a legfőbb bírói fórum annak a megyei bíróságnak az eljárását, amely kirekesztette az értékelése köréből a gyanúsított vallomását, mert annak jegyzőkönyvezése során a nyomozó hatóság eljárási hibákat vétett: a jegyzőkönyvből például nem tűnt ki, hogy mikor kezdődött és meddig tartott a kihallgatás és az sem, hogy mikor melyik rendőrtiszt hallgatta ki a gyanúsítottat. A Legfelsőbb Bíróság szerint a bizonyítékot kirekeszteni a 60. § (3) bekezdésére hivatkozással nem lehet, mert hiszen a gyanúsítottal szemben „vallomásának felvételekor a nyomozó hatóság kényszerrel nem alkalmazott.”⁷³

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja alátámasztására az 1989. évi XXVI törvény miniszteri indokolását hívta fel, amely valóban a kényszerrel tett vallomások kizárására korlátozta a (3) bekezdés alkalmazási körét. Csakhogy, aki már olvasott magyar jogszabályt, annak nyomban kétségei támadnak afelől, hogy a miniszteri indokolásban írtak valóban a jogalkotó szándékát tükrözik. Ha a törvényhozó tényleg csak a kényszerrel tett vallomásokot kívánta volna kirekeszteni a bizonyítékok köréből, ezt nyilván más kodifikációs

⁷² BH 1996/246

⁷³ Ld. még BH 1997/432: „A Be. 60.§-ának (3) bekezdése szerint nem vehető figyelembe annak a bizonyításnak az eredménye, amelyet a Be. rendelkezéseivel – és itt a 60.§-ának (2) bekezdését kell érteni – ellentétesen folytattak le.”

technikával tette volna meg, nem pedig úgy, hogy önálló bekezdésben „az e törvény rendelkezéseire” utal.⁷⁴

Nem véletlen, hogy számos ügyben a bíróságok elvetették a miniszteri indokolásban írtakat és a 60.§ (3) bekezdését nem pusztán az erőszakkal, fenyegetéssel vagy más hasonló módon kikényszerített vallomás szankciójaként értelmezték. A törvénytörő bizonyítékok kizárására vonatkozó szabályt a határozatok egy részében arra hívták fel, hogy ily módon hatékonyabban érvényesüljön az önvádra kényszerítés tilalma.

Így a 60. § (3) bekezdésére hivatkozással helyezte a tárgyi eljárás érdekeltjét a Legfelsőbb Bíróság a terhelttel azonos jogi pozícióba: a határozat szerint a 87. § (2) bekezdésében írt jog az érdekeltet is megilleti, vagyis őt is figyelmeztetni kell a vallomás megtagadásának a lehetőségére. Ennek elmulasztása pedig a vallomás kizárását vonja maga után.⁷⁵ Ugyancsak a vallomás önkéntességének biztosításához hívta segítségül a Legfelsőbb Bíróság a 60.§ (3) bekezdését, amikor kimondta: a terheltnek az orvos szakértő által a cselekmény elkövetésére vonatkozó kikérdezés (exploratio) során tett nyilatkozata a büntetőeljárásban nem értékelhető.⁷⁶ A 60.§ (3) bekezdése alapján rekesztette ki a bíróság a kábítószer-élvezőnek a rendőrségi akció során történt előállítás után – még a kábítószer hatása alatt – tett vallomását is a bizonyítékok köréből.⁷⁷

A 60.§ (3) bekezdésében írt szabály más esetekben arra szolgál, hogy a bíróságok szankcionálják a bizonyítás-felvétel formális szabályainak megsértését, amelyek a gyanúsítottak és a tanúk vallomásának önkéntessége mellett a bizonyíték megbízhatóságát is garantálni hivatottak. A 60.§ (3) bekezdésére hivatkozva zárta ki a bíróság az értékelhető bizonyítékok köréből a magyar nyelven beszélő, de írni, olvasni nem tudó idegen anyanyelvű terhelt vallomását, mert a kihallgatásáról felvett jegyzőkönyv felolvasásánál hatósági tanúk nem voltak jelen.⁷⁸ Ugyanerre a rendelkezésre utalással minősítette értékelhetetlennek a bíróság az analfabéta vádlott nyomozati

⁷⁴ A törvénytörően szerzett bizonyítékok kizárásáról rendelkező szabályt az Országgyűlés képviselői módosító indítványra fogadta el, a miniszteri indoklás ereje már ezért is kétséges.

⁷⁵ BH 1991/309.; BH 1992/378.

⁷⁶ BH 1991/463.; BH 1995/449.

⁷⁷ BH 1996/353.

⁷⁸ BH 1996/353.

vallomását, amelyet ugyancsak hatósági tanúk jelenléte nélkül vettek fel.⁷⁹ Egy másik határozatban a bíróság rögzítette, hogy csak a tartalmilag és alakilag valós, hiteles közokiratnak lehet bizonyító ereje és a 60.§ (3) bekezdésére hivatkozva kizárta a bizonyítási eszközök köréből a vádolt nyomozati vallomásáról készült jegyzőkönyvet, mert megállapította: a kihallgatást ténylegesen végzőnek és a jegyzőkönyv aláírójának személye nem azonos.⁸⁰ Mint törvénysértően beszerzett bizonyítékot zárta ki a bíróság a felismerésre bemutatásról készített jegyzőkönyvet az értékelhető bizonyítékok köréből, mert megállapította, hogy az eljárási cselekmény elvégzésekor az egyik hatósági tanú nem volt jelen.⁸¹ A 60.§ (3) bekezdése alapján rekesztette ki a bíróság a siketnéma tanúvallomását, akinek a kihallgatásánál tolmácként hozzátartozóját vették igénybe, holott ezt a büntető eljárási törvény nem engedi.⁸²

E döntések többségéből azonban nem tudjuk meg, hogy a 60.§-ának (3) bekezdése bármely eljárási rendelkezés megsértése esetén felhívható-e. A bíróságok rendszerint megelégszenek azzal, hogy konstatálják a Be. egyik vagy másik szabályának a megsértését és alkalmazzák a 60.§ (3) bekezdésében írt eljárási szankciót, anélkül, hogy a megsértett norma jellegének vagy a jogsértés súlyának elemzésébe bocsátkoznának. Más oldalról fogalmazva: e határozatok alapján nem zárható ki, hogy a döntést hozó bíróság azt az álláspontot vallja, hogy a 60.§ (3) bekezdése bármely eljárási rendelkezés bármilyen mérvű megsértése esetén a bizonyíték kizárását helyezi kilátásba.

Noha a törvény rendelkezésének nyelvtani értelmezése ezt a következtetést alátámaszthatja, nem meglepő, hogy a Legfelsőbb Bíróság kísérletet tett arra, hogy a törvénysértéssel megszerzett bizonyítékok kizárásáról rendelkező szabály alkalmazását „ésszerű határok” közé szorítsa. Ezt nyilván nem tehetette meg úgy, hogy egyszerűen a célszerűsége hivatkozik. Ahhoz, hogy a 60.§ (3) bekezdésének nyelvtani értelmezésével konform interpretációt (minden törvénysértés a bizonyíték kizárását eredményezi) elvethesse és a „jogalkotó valóságos szándékával” egyező értelmezést elfogadtathassa, magában az eljárási törvényben kellett igazolást találnia.

⁷⁹ FBK 1995/9.

⁸⁰ FBK 1995/10.

⁸¹ BH 1998/418.

⁸² BH 1998/473.

A fogódzót a Legfelsőbb Bíróság egy már korábban más összefüggésben idézett határozatában a régi Be.-nek a relatív eljárási szabálysértésekről szóló rendelkezésében vélte megtalálni. „A Be. 60. §-ának (3) bekezdésében írt kizáró szabályt a Be. egyéb rendelkezéseivel összhangban kell értelmezni” -mondja a Legfelsőbb Bíróság. „A Be. 250. §-ának II. pontja tartalmazza ugyanis az ún. abszolút hatályon kívül helyezési okokat, amelyek esetében az elsőfokú bíróság ítéletét hatályon kívül kell helyezni. A Be. 261. §-ának (1) bekezdése értelmében viszont a Be. 250. §-ának II. pontjában fel nem sorolt eljárási szabálysértés esetén csak akkor kell az ítéletet hatályon kívül helyezni, ha az ítéletet lényegesen befolyásolta. Ilyennek kell tekinteni különösen, ha az eljárásban részt vevő személyek törvényes jogait nem gyakorolhatták vagy ezek gyakorlását korlátozták (relatív hatályon kívül helyezési okok)”⁸³

Első pillantásra nem tűnik szerencsésnek párhuzamot vonni a relatív eljárási szabálysértésekre (261.§) és a törvénysértően szerzett bizonyíték értékelésére vonatkozó szabályok (60.§ (3) bekezdés) között. A 261.§ címzettje a jogorvoslati bíróság, amely a meghozott első fokú ítéletet vizsgálja felül, anélkül, hogy maga megismerést folytatna. Vizsgálata arra korlátozódik, hogy megállapítsa: történt-e eljárási rendellenesség és hogy tartalmilag eltérő döntés született volna, ha az elsőfokú eljárás rendben zajlik. A hatályon kívül helyező végzéssel a jogorvoslati bíróság az egész első fokú megismerési eljárás értéktelenségét deklarálja, anélkül, hogy az egyes bizonyítékok értékelhetőségét vizsgálná.

A törvénysértő bizonyítékok kizárását előíró szabály ezzel szemben *elsősorban* az első fokon eljáró bírót igazítja el arról, hogy a *nyomozás* során megszerzett bizonyítékokra mennyiben szabad a saját maga által végzett megismerés során támaszkodnia. Hangsúlyozom: az első fokú bírósági eljárás önálló megismerési szakasza a büntető eljárásnak, legalábbis azokban a rendszerekben, amelyek – szemben a klasszikus inkvizitórius perrel – nem korlátozzák a bíróság eljárását arra, hogy az iratok alapján az előző szakasz (a nyomozás) eredményeit vizsgálja felül.⁸⁴ Ennek megfelelően a bíróság nem azt értékeli, hogy a nyomozás – egészét tekintve – korrekt volt-e, hanem egyenként ellenőrzi, hogy a

⁸³ BH 1991/463.

⁸⁴ Éppen ezt teszi *rendszerint* a modern kontinentális rendszerekben a jogorvoslati bíróság: az előző szakaszban lefolytatott megismerési eljárás eredményét vizsgálja felül az iratok alapján.

A másodfokú bíróság a már megállapított tényállásra visszatekintve előírásokat. bizonyítási eszközök gyűjtésénél és rögzítésénél megtiltották-e az előírásokat.

Az első fokú bíróságnak ezzel szemben már a tényállás-megállapítás folyamán foglalkoznia kell azzal, hogy történt-e jogsértés, és hogy mi lesz ennek a várható következménye. A törvénysértéssel szerzett bizonyíték felhasználhatóságáról – legalábbis hozzávetőlegesen – már a tárgyalás meneteiben (sőt már a tárgyalás előkészítésekor) állást kell foglalnia. Egyébként nem tudna elégét tenni annak a jogszabályi parancsnak, hogy a tényállás feliderítése érdekében hivatalból köteles mindent megtenni. Azt, hogy mely tényeket kell a bizonyítást a tárgyaláson elrendelni, milyen bizonyítási eszközöket kell megvizsgálania, csak annak alapján tudja eldönteni, hogy a nyomozás során a joggal ellentétesen szerzett bizonyíték soráról elzárva állást foglal. Hangsúlyozom, ez az állásfoglalás nem feltétlenül végleges és éppen ezért egészen a határozathozatalig nem formahíz. (Ezzel szemben az angol szakszavak eljárási rendben, amelyben a bizonyítás dolga, és amelyben pontosan meg kell határozni, hogy a lakus döntéshozók milyen információkat vehetnek figyelembe, az eljárás meneteiben formailag döntést kell hozni a bizonyíték kizárásáról. Erre van a tárgyaláson belüli tartott önálló ülés [meghatalmazás] intézménye, amelyen kizárólag a bizonyíték felhasználhatóságáról döntenek.)

Formalizált döntés a joggal ellentétesen szerzett bizonyíték soráról kétségkívül csak az érdemi határozatban születik, azt követően tehát, hogy a bíró a bizonyítási eljárás lezárása után a kontinentális eljárási rend alapelveinek megfontolására alkalmas lehet, egyenként és szabadon értékelje, és az ezen alapuló meggyőződése szerint elbírált.⁸⁶ Csak a határozatból

⁸⁶ Ha az eljárási szabálysértés abban áll, hogy az „eljárásban részt vevő személyek törvényes jogait nem gyakorolhatták”, a bíróság nem képes megállapítani azt, hogy a szabályok megtartása milyen mértékben vezetett volna. Illyenkor segít a törvény bírónak vélelmeznie kell, hogy az eljárási szabálysértés az ítéletre lényegesen kihatott. Régi Be. 5.§ (3) bekezdése. Hasonlóan rendelkezik az új Be. 78.§-ának (3) bekezdése.

derül ki, hogy a bíróság figyelembe vette-e a törvénysértően szerzett bizonyítékot vagy sem.

Ugyanakkor az első fokú bíróság nem úgy jár el, mint a relatív eljárási szabálysértés sorsának megítélésénél a jogorvoslati bíróság. Ha ugyanis megállapítja a törvénysértést, nem tekinthet el a bizonyíték kizárásától *pusztán* arra hivatkozással, hogy felhasználása amúgy sem befolyásolná a végeredményt. Maga a Legfelsőbb Bíróság róta fel számos alkalommal az alsóbb bíróságoknak, hogy elmulasztották a törvénysértően szerzett bizonyítékok kizárását, miközben azt is megállapította, hogy azok figyelmen kívül hagyásával sem merül fel kétség az ítélet tartalmi helyességét illetően.⁸⁷

Felteszem, hogy a Legfelsőbb Bíróság is tisztában volt azzal, hogy a Be. 261. §-ából következtetni arra, hogy miképp kell a 60.§ (3) bekezdését értelmezni, logikailag és eljárás-dogmatikailag nem aggálytalan. De deklarálni akarta, hogy *nem minden* az eljárási törvény rendelkezésével ellentétesen megszerzett bizonyítékot kell az értékelésből kizárni. Azt akarta kimondani, hogy miképp valamely eljárási törvénysértés csak akkor eredményezi az eljárás megismétlését, ha megállapítható, hogy „az eljárásban részt vevő személyek törvényes jogait nem gyakorolhatták vagy ezek gyakorlását korlátozták”, ugyanígy vizsgálnia kell a bíróságnak, hogy *tartalmilag* sérültek-e a törvényben garantált jogok, amikor arról dönt, hogy a törvénysértéssel szerzett bizonyítékot kirekeszse-e az értékelés köréből. Ha a bíróság arra jut, hogy a formális jogsértés ellenére a résztvevők jogai tartalmilag nem sérültek, úgy a 60.§ (3) bekezdése nem alkalmazható. Így érvelt a Legfelsőbb Bíróság akkor, amikor a megyei bíróság hibájául róta fel, hogy az kirekesztette a bizonyítékok köréből a gyanúsított vallomását, mert a nyomozó hatóság – a Be. kifejezett előírását megszegve – a jegyzőkönyvben nem íratta alá a fiatalkorú gyanúsítottal a vallomás megtagadásának jogára történt figyelmeztetésre adott válaszát és – ugyancsak megszegve a Be. előírását – a fiatalkorú gyanúsított törvényes képviselőjét sem értesítette a kihallgatásról. A nyomozás során ugyanis – érvelt a Legfelsőbb Bíróság – a vádlott valamennyi vallomásának a megtételénél a meghatalmazott védő jelen volt, és gyakorolhatta a számára biztosított jogokat. „Ilyen körülmények között a jegyzőkönyvezési hiányosság, illetve a törvényes képviselő értesítésének az elmaradása nem

⁸⁷ Ld. például a BH 1998/418. számon közzétett, már hivatkozott határozatot.

tekinthető olyan eljárási szabálysértésnek, mely ezeknek a bizonyítékoknak a kizárását tenné szükségessé”.⁸⁸

3. A bizonyítás elvei az új Be.-ben

Ha tehát arra keressük a választ, hogy mire is vonatkozik a régi Be.-nek a törvénysértően beszerzett bizonyítékok kizárásáról szóló rendelkezése, úgy különféle álláspontokkal találkozunk a bírói gyakorlatban. Meglepő, hogy a Legfelsőbb Bíróság csaknem másfél évtized alatt sem adott világos útmutatást arra, hogy miképp kell a büntetőeljárásbeli megismerés tisztességét és megbízhatóságát garantálni hivatott szabályt értelmezni.

Az 1998. évi XIX. törvény érthető módon nem vette át a régi Be. 60.§ (3) bekezdésének szövegét és jelentősen bővítette a bizonyítási cselekmények elvégzésének valamint (a bizonyítást is szolgáló) kényszercselekmények elrendelésének és foganatosításának módját előíró rendelkezések körét. Az új Be. 60.§-a például az arányosság követelményét fogalmazza meg a kényszerintézkedések alkalmazásakor. A bizonyítás általános szabályai között a törvény nemcsak a formális jogszerűség követelményét írja elő, hanem azt is, hogy a bizonyítási cselekmények végzésekor az emberi méltóságot és az érintettek személyiségi jogait tartsák tiszteletben (77.§ (2) bek.). Ahogy azt már említettem, a bizonyítékok értékeléséről szóló rendelkezések között a törvény kimondja, hogy „nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg” (78. §(4) bek.).

Az új törvény nem minden rendelkezésének megsértése vezet tehát a bizonyíték kizárásához. Ugyanakkor más jogszabályok áthágása is eredményezheti azt, hogy az információt a bíróság a büntetőperben bizonyítékként nem veheti figyelembe. Sőt az sem elképzelhetetlen, hogy a büntetőeljáráson kívül jogszerűen beszerzett bizonyítékot sem értékeli a bíróság, ha annak felhasználása „a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozását” jelentené.⁸⁹ De hogy mikor állapítható

⁸⁸ BH 1991/463.

⁸⁹ A régi Be. kapcsán kialakult bírói gyakorlat szerint a büntetőeljáráson kívül szerzett bizonyíték felhasználható, feltéve, hogy az irányadó szabályokat megtartották, függetlenül attól, hogy azok a büntető eljárási garanciákhoz hasonló védelmet nem nyújtanak. Ld. BH 1995/141.

meg ez utóbbi feltétel, azt a bírói gyakorlatnak kell majd megmondania, mint ahogy azt is, hogy melyek azok a „tiltott” módszerek, amelyekkel értékelhető bizonyíték nem szerzhető.⁹⁰ A joggyakorlatra vár annak tisztázása, hogy mi lesz az olyan bizonyíték sorsa, amelyhez a hatóságok az arányosság követelményének megsértésével elrendelt kényszerintézkedéssel jutottak. A bírói gyakorlatnak kell azt is megválaszolnia, hogy a hatóságok által elkövetett jogsértés mellett eredményezheti-e a bizonyíték kizárását, ha magánszemély sértett törvényt.⁹¹ Ez csupán néhány példa, számos más a bizonyításra vonatkozó rendelkezés is csak a jogalkalmazás révén nyer majd tartalmat. Feltételezhető, hogy a bíróságok e kérdések eldöntésénél figyelemmel lesznek azokra a tételekre, amelyeket a régi Be. rendelkezéseinek értelmezése során állapítottak meg. Várható az is, hogy a bírói gyakorlat nem mindenben lesz egységes, és az új törvény alapján még inkább lesz igény arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság útmutatást adjon a jogalkalmazóknak.

A strasbourgi esetjog nem írja elő, hogy miképp kell a nemzeti jogoknak állást foglalniuk a törvénysértően beszerzett bizonyítékok sorsáról. De az Egyezmény megsértésének a megállapításához vezethet, ha a jogalkalmazók a nemzeti jog szabályait figyelmen kívül hagyják. A már említett Barbera és társai ügyben az Emberi Jogi Bíróság – sok egyéb mellett – azt is a spanyol kormány szemére vetette, hogy a

⁹⁰ Azt is a joggyakorlat dönti majd el, hogy a bizonyíték csak akkor zárható ki, ha a hatóságok vagy a bíróság által elkövetett bűncselekmény tényét külön büntetőeljárásban megállapították, vagy akkor is – ahogy Király Tibor véli –, ha maga a bizonyítékokat értékelő bíróság jut erre a következtetésre. Ld. Király, i.m. 235-236. p.

⁹¹ A már idézett Schenk ügyben a svájci kormány a beszélgetést titkon rögzít ő hangszalag felhasználása mellett érvelve, hivatkozott arra, hogy nem a büntető ügyben eljáró hatóság, hanem magánszemély sértett jogszabályt. Ld. az ítélet 42. pontját. A Bíróság elzárkózott attól, hogy e distinkcióval foglalkozzék.

panaszosok ellen folytatott eljárásban olyan bizonyítékot is használtak, amelyet a spanyol jog szerint ki kellett volna zárni.⁹² És a Bíróság ítéleteiből azt is tudjuk: Strasbourgban nem igazán jó érv, hogy a bíró nem tudja, mit is mondanak azok a szabályok, amelyeket alkalmaznia kell.

⁹² Ld. az ítélet 85. pontját